

FelixArchief

Ontdekt in de leeszaal

Voorwoord

Het jaar waarin het stadsarchief Antwerpen haar ‘Tien jaar FelixArchief’ viert, is het gepaste moment om onze leeszaalbezoekers het woord te geven en ze hun topstukken te laten presenteren.

Dit wordt het vierde boekje in onze reeks

1. De echte topstukken (2012) met officieel erkende topstukken,
2. Stukken van mensen (2012) over de topstukken van de medewerkers van het stadsarchief,
3. Helemaal van de kaart (2015) over cartografische topstukken door kaart-experten uitgekozen.

In het 10^e jaar dat de leeszaal is gevestigd in het Sint-Felixpakhuis zagen we onze bezoekersaantallen opnieuw

stijgen. We telden 1.224 (unieke) bezoekers in 2005, het laatste jaar in de Venusstraat, en 4.345 in 2015 in het FelixArchief. Nog spectaculairder is het succes van het archiveren en het raadplegen van digitale archieven bewaard in het digitale depot:

	2010	2015
opgehaald uit digitaal depot	3.642	57.020
opgehaald uit magazijn	21.990	31.859

Onze oproep aan onze leeszaalbezoekers om hun absolute topstuk te benoemen en te beschrijven, gaf snel enkele enthousiaste reacties. We delen ze hier graag met u. De keuze is een mooie staalkaart van onze meest

populaire archieven: fotoarchieven, bouwdoSSIers en plannen of plattegronden. U ontmoet ook onze grootste klantengroepen: zij die gepassioneerd familiegeschiedenis schrijven en zij die in de stedelijke omgeving via huizen- en bouwgeschiedenis het wonen en werken in de stad tot leven brengen. Daarnaast leest u ook over politieke en culturele gebeurtenissen, een kerk- en lokale geschiedenis; evenzeer facetten van de geschiedenis van onze stad en haar directe omgeving.

Eén voor één tonen de auteurs of ‘ambassadeurs’ van het topstuk aan hoe je aan de hand van een of enkele documenten een volledige geschiedenis bovenhaalt, reconstrueert en evoceert. De ambassadeurs zijn

regelmatige bezoekers, hebben veel archiefonderzoek gedaan en blijven dit doen. Hun ervaring maakt dat zij dat ene document herkennen in een bundel en weten dat met dat ene document een wereld opengaat of een vraag eindelijk wordt beantwoord.

Ik wil heel graag onze leeszaalbezoekers en ‘archieffanaten’ bedanken voor de mooie verhalen die het archief levend en levendig maken.

Inge Schoups
stadsarchivaris
2016

Inhoud

- [01 Getuigenissen van afkomst](#)
- [02 Private weg wordt vrije doorgang](#)
- [03 Memorieboek van de Predikherinnen van
Antwerpen \(1621-1797\)](#)
- [04 Familiegeschiedenis](#)
- [05 Geschiedenis van huizen en hun eigenaars](#)
- [06 Verdwenen glorie aan de Minnebroedersrui](#)
- [07 Tekening van een verdwenen monumentale kelder](#)
- [08 Het Belgworden der Pruisen: een politiek van
zagen \[en klagen\]](#)
- [09 De Vlaamse Schouwburg](#)
- [10 Achter de schermen van een schouwburg](#)
- [11 Verdwenen iconisch pand](#)
- [12 Een huis op het Zuid](#)

01 Getuigenissen van afkomst

Elke genealoog die zich niet beperkt tot het opstellen van een stamboom en een stap verder gaat om een familiegeschiedenis te schrijven, ondervindt al snel hoe moeilijk het is om interessante gegevens te verzamelen, althans toch voor oudere generaties. Om verschillende fragmenten samen te brengen en zo een aha-ervaring te krijgen heb je vaak een portie geluk nodig.

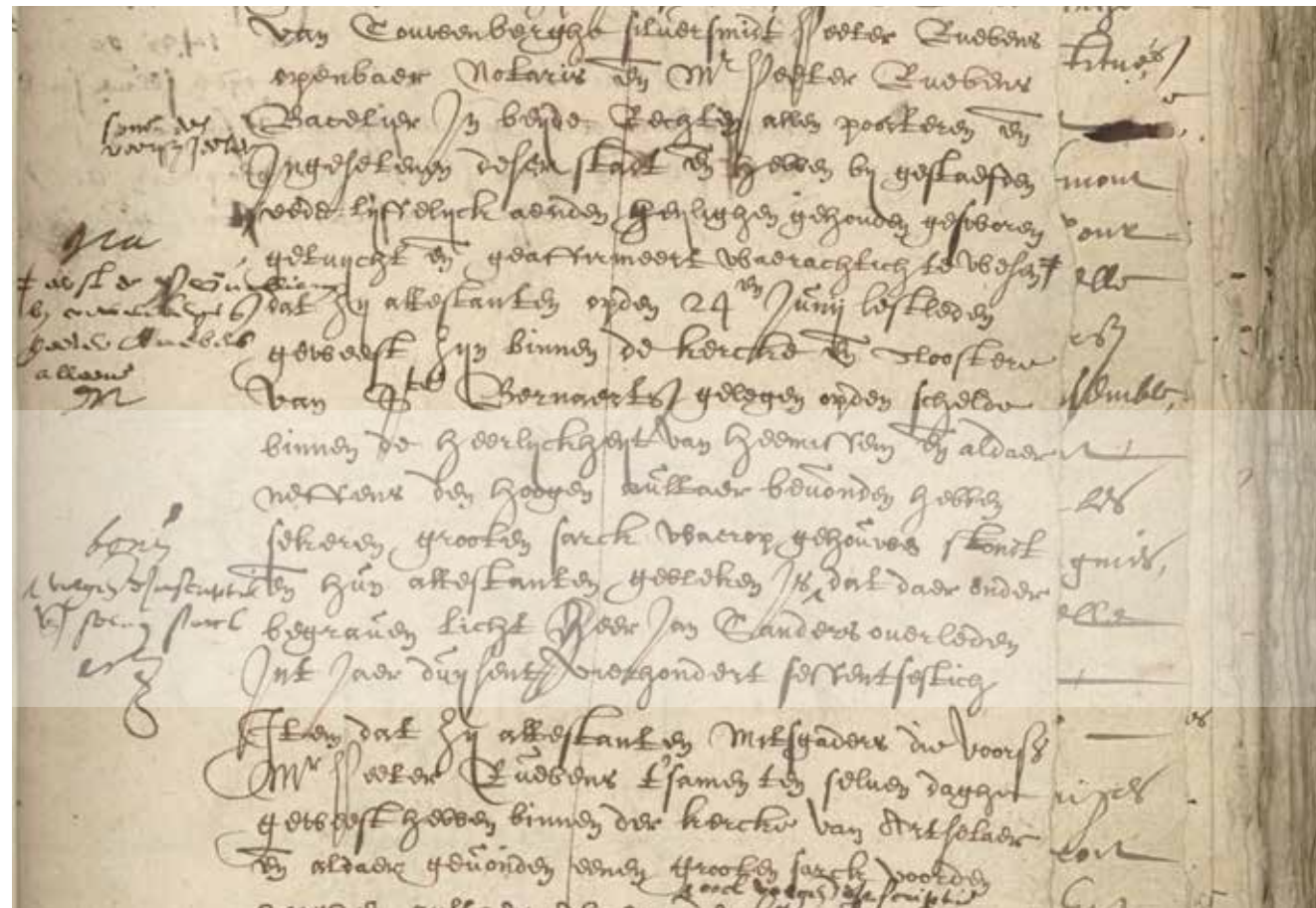
Bij mijn speurtocht naar de geschiedenis van de familie Sanders, heb ik jaren geleden in het Rijksarchief Antwerpen een akte (scabinale protocollen, 52) ontdekt waaruit bleek dat een zekere Jacques Sanders wilde bewijzen dat hij van hoge en edele afkomst was. Daarom liet hij op 16 april 1616 drie oude schepenen van Hemiksem onder eed de volgende verklaring afleggen: “dat sij seer wel gekent hebben wilen Marck Sanders des voerscreven Jacques oudervader ende oock noch wel dickwils hebben hooren seggen ende verhalen dat de voerscreven Marck was gedescendeert van hooge oft rycke ouders ende afcompste ende dat de selve Marck voor sijns vaders wapen was geboden geweest hondert gulden eens”.

SR # 526, f° 137 recto

Transcriptie: “De schepenen van Hemiksem hebben op 16 april 1616 verklaard dat ze wijlen Marck Sanders, grootvader van Jacques Sanders, goed hebben gekend. Ze hebben dikwijls verhalen gehoord waarin werd gesproken over de hoge afkomst en rijke ouders van Marck. Er werd deze laatste ooit 100 gulden geboden voor het wapen van diens vader.”

Dat Jacques met zijn bewering gelijk had, staat vast, zij het dat hij behoorde tot een bastaardtak van de familie. De vermelde Marck, grootvader van Jacques, was immers de zoon van Jan, die een bastaardzoon was van Adriaen Sanders, heer van Cleydael, vander Bruggen en Blaesvelt, en die op zijn beurt zoon was van Jan Sanders, die in 1434 nog markgraaf was van Antwerpen en het Land van Rijen.

Op zich was dit dus een leuke anekdote. Ik bleef me wel afvragen wat hiervan de bedoeling kon zijn. Was dit enkel maar om zijn gelijk te bewijzen na een of andere caféruzie?

Was dit enkel maar om zijn gelijk te bewijzen na een of andere caféruzie?

SR # 526, f°137 verso

Jaren later, tijdens een ander onderzoek, en ditmaal in het stadsarchief Antwerpen, ontdekte ik een document dat voortborduurde op bovenstaande anekdote.

In een schepenregister van 1617 (SR # 526, f°137) trof ik een akte aan waarin beschreven stond hoe diezelfde Jacques Sanders ditmaal de moeite nam om drie personen op te trommelen: de goudsmid Guilleme van Couwenberghe, de notaris Peter Ruebens en de gelijknamige Mr Peter Ruebens 'bachelor in beide rechten'. Hij trok met hen op 24 juni 1617 naar de Sint-Bernardsabdij in Hemiksem. Daar aangekomen toonde hij zijn metgezellen een grote grafzerk vlak naast het hoogaltaar. De drie attestanten getuigden hierover in de betreffende akte onder eed dat zij:

“aldaer neffens den hoogen altaer bevonden hebben sekeren grooten sarck waerop gehouwen stontd ende hun, attestanten, gebleken is volgens dinscriptie der selven sarck dat daer onder begraven licht Heer Jan Sanders, overleden int jaer duysent vierhondert sessentsestich.”

Die zelfde dag trok het gezelschap verder naar Aartselaar om daar in de kerk een gelijkaardige getuigenis vast te leggen. Men trof ook daar een grote zerk aan met volgende inscriptie:

“Hier leedt begraven Heer Adriaen Sanders, in sijnen tijt Heer van Blaesvelt, vander Bruggen ende van Cleydaele, diewelcke door syne weldaden vercregen heeft dat weerdich heylich Reliquie van Miraclen, den rechten arm van Ste. Lenaert, den welcken hij gegeven heeft ter eeren godts ende onser Liever Vrouwen dese kercke van Artselaer, die sturf int jaer ons heeren 1495 op alder heyligen avont”.

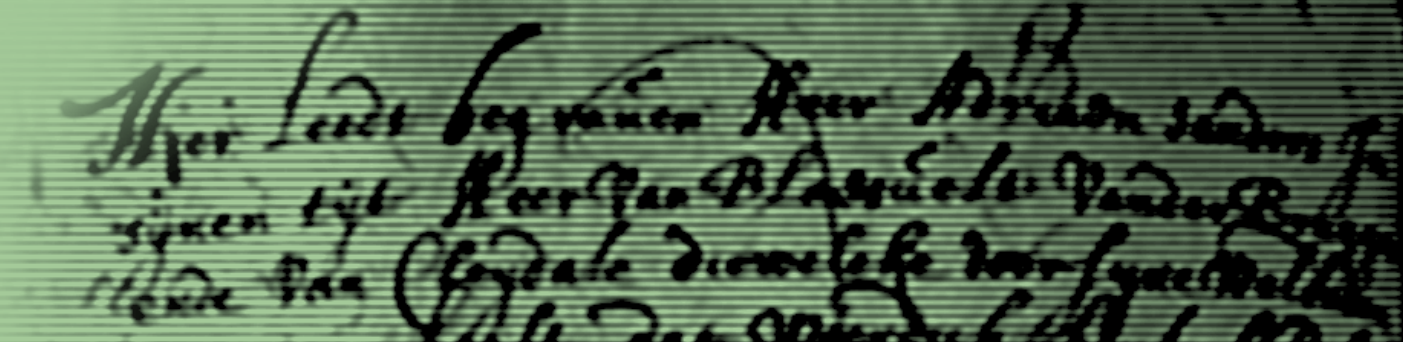
De attestanten verklaarden ook nog:

Ende dat opden selven sarck mitsgaders oock op diversche plaetsen boven int welfsel vanden choir staen zyne wapenen gelyck die alhier in dese certificatie staen geschildert.

De vraag blijft nu: waarom heeft Jacques Sanders zich al die moeite getroost om zijn afkomst te bewijzen. Het is duidelijk dat het om méér ging dan alleen maar zijn groot gelijk bewijzen, want

dit heeft hem allicht tot tweemaal toe een aardige som geld gekost. Zekerheid hierover heb ik helaas niet, maar ik weet wel dat hij uiteindelijk kastelein geworden is: een ambtenaar aan wie de bewaring van een landgoed werd toevertrouwd. Zou het kunnen dat hij hiervoor een soort adelbrief moest voorleggen om die functie te verkrijgen? Misschien ontdek ik ooit nog eens een document dat ook dit tipje van de sluier kan lichten.

Bovenstaand document is voor mij een topstuk omdat het onverwacht nog een tweede hoogst interessant gegeven opleverde voor de familiegeschiedenis. Ik lees er immers dat Adriaen Sanders van een reis een relikwie heeft meegebracht en deze aan de kerk van Aartselaar heeft geschonken. Die relikwie was niets minder dan de rechter arm van de heilige Leonardus.

Het is een bevestiging van het gekende verhaal dat Adriaen deze relikwie in 1465 meebracht uit Noblac (Saint-Léonard-de-Noblat) en het op 29 juni aan de pastoor overhandigde op de plaats in Aartselaar die nu nog steeds bekend staat als Sint-Leonardus-Lint. In één moeite door beschik ik nu ook over een mooie weergave van het wapen van Adriaen.

Archiefpaspoort

Inventarisnr.: SR # 526

Datering: 1617

Situering: ancien regime

Archiefvormer: Vrijwillige rechtspraak: archief van de schepensbank

Ambassadeur: Wim Verhaeghe

02 Private weg wordt vrije doorgang

De gekozen kaart bestaat uit twee aparte kaarten die samengevoegd werden door Cornelis vanden Eynde, gezworen landmeter, ten behoeve van Catharina van Bloys, weduwe van Carel Batkin. Zij had nood aan een duidelijk situatieplan omwille van een proces dat tegen haar werd aangespannen aangaande het gebruik van een private weg te Edegem in januari 1649.

De eerste kaart is gemaakt op 4 mei 1629 op verzoek van het kapittel van Onze Lieve Vrouw te Antwerpen en werd ontworpen door Adriaen Verhage, gezworen landmeter. De tweede kaart is ontworpen op verzoek van Carel Batkin in 1642 en werd getekend door Adam de Knibere, eveneens gezworen landmeter. Dat dit voor mij een topstuk is, was vlug duidelijk. Jarenlang zocht ik naar de oudste kaart van het Edegemse Hof ter Linden, zelfs tot in het buitenland toe, maar nergens raakte ik verder dan 1756. En in het FelixArchief vond ik zowaar een prachtig exemplaar dat meteen nog eens honderd jaar verder in de tijd terugging.

Na een uitgebreide zoektocht in allerlei archieven, belandde ik uiteindelijk bij de procesdossiers. Daar ontdekte ik een bundel

waarin uitgebreid melding werd gemaakt van een dispuut over de doorgang voor de landbouwers op een Edegemse weg die liep van de dorpskom van Edegem naar de Mortselse molen. De boeren hadden meerdere mogelijkheden om dit traject af te leggen, maar de andere wegen namen te veel tijd in beslag en daarom reden ze van het Edegemse dorp via een verkorte weg richting de hoeve van Mussenburg, vervolgens door de private laan en zo verder naar de molen in Mortsel.

Dit was zeer tegen de zin van de vermelde Catharina van Bloys. Ze verbood daarom de doorgang aan iedereen die in de buurt van haar eigendom kwam. Het gevolg liet niet lang op zich wachten. Er werd klacht tegen haar ingediend en er volgde al snel een proces. De aanlegger was Jan Seldenslachs die handelde in de naam van Joncker Lanceloot de Cordes, heer van Dieseghem. En de verweerder was uiteraard Catharina van Bloys.

Tijdens het proces getuigden verschillende notabelen van Edegem dat deze weg al gebruikt werd van zolang men zich

De rechter besliste dat de private weg opnieuw opengesteld moest worden.

kon herinneren, zowel met beladen paarden, als zonder vracht. Het traject liep over het veld van Edegem en langs de hoeven, komende langs de Hoeve van Mussenburg en van daar verder over de private laan van Mussenburg en zo tot op de weg komende van de Mortselse molen op de Mechelse weg. Hij behoorde tot de heerlijkheid van Canticrode. Mussenburg was vroeger eigendom van Jan van der Rijt en toen was er nooit een probleem geweest over het gebruik van deze doorgang. Men mocht er vrij rijden zonder enige hinder of verbod. Maar toen Mussenburg een bezit werd van Carlo Batkin en het na zijn overlijden overging in handen van zijn weduwe Catharina van Bloys, trachtte zij deze 'vrije doorgang' met alle mogelijke middelen te verhinderen.

Het proces sleepte lang aan en duurde uiteindelijk van 1649 tot 1652. De uitspraak was een mooie overwinning voor de boeren. De rechter besliste immers dat de private weg opnieuw opengesteld moest worden en dus zijn 'privaat' karakter verloor. De pachters mochten voortaan terug ongehinderd deze kortere weg gebruiken om hun graan te laten malen in Mortsel.

Ik beschouw deze kaart als topstuk, niet alleen omdat het een prachtige aanwinst opleverde voor mijn jarenlang speurwerk, maar ook omdat het duidelijk aantoont dat processtukken zoveel meer kunnen inhouden dan je kan vermoeden. Het loont dus zeker de moeite om verder te graven dan enkel in de voor de hand liggende schepenregisters of notariaten.

Archiefpaspoort

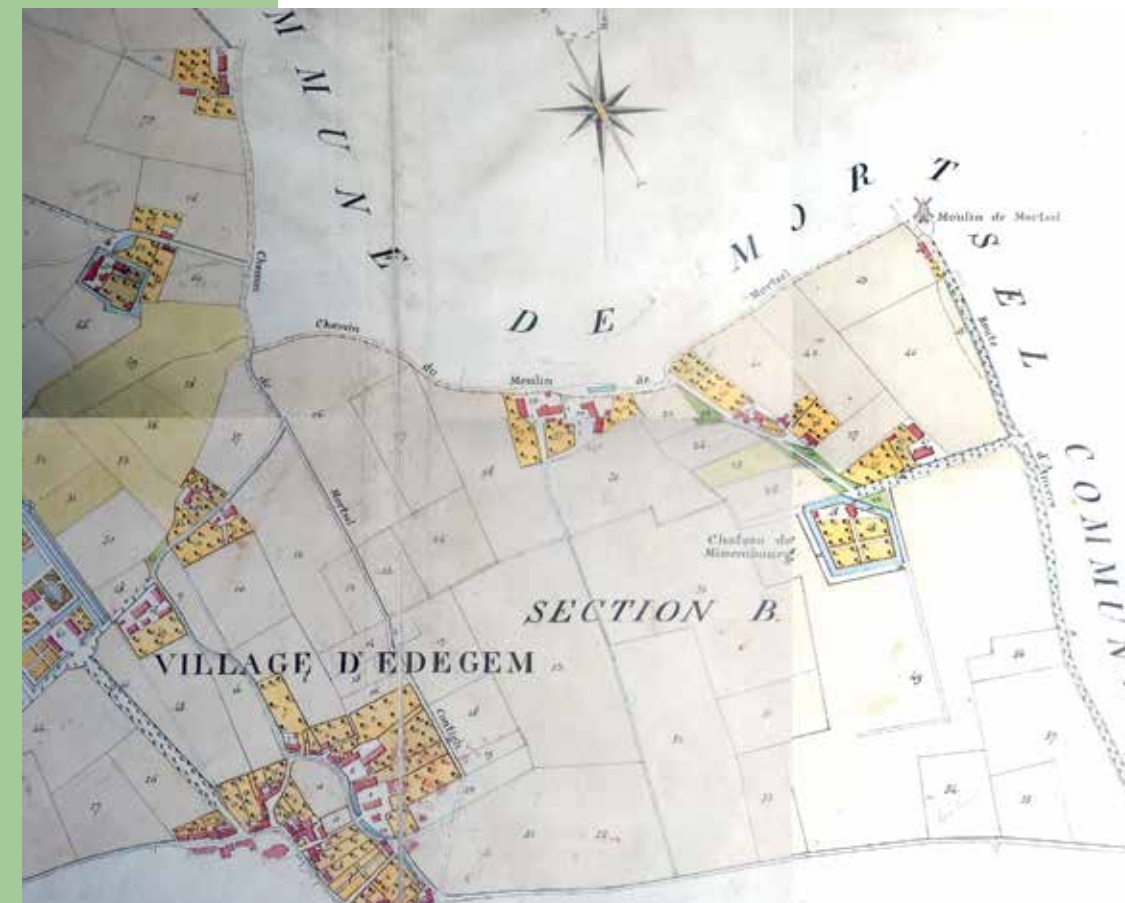
Inventarisnr.: 7#15851, 7#11618, 7#15580 en 7#15852

Datering: 17e eeuw

Situering: ancien regime

Archiefvormer: Cornelis vanden Eynde

Ambassadeur: Linda De Keuster

Kadasterkaart
Edegem
van het jaar 1806
(Archief Ruimtelijke
Ordening, Edegem)

03 Memorieboek van de Predikherinnen van Antwerpen (1621-1797)

Op 19 februari 1886 werd een handschrift in bruin lederen band ingeschreven als aanwinst nr. 13.765 van het stadsarchief Antwerpen, destijds onder leiding van stadsarchivaris Pieter Génard. De belangrikheid ervan moet opvolger Floris Prims niet ontgaan zijn, want in 1946 publiceerde hij zijn *Geschiedenis van het Prekerinnenklooster te Antwerpen; 1621-1801*. Eerder per toeval maakte ik kennis met dit werk. De lectuur ervan nodigde uit om het origineel te lezen.

Naast de motivatie van de zusters om naar Antwerpen te komen, de moeilijkheden om onderdak te vinden, zich in een geschikte woning te vestigen, het dagelijks gevecht om *den brode*, bleek dat er heel wat details naar voren kwamen over de bouwgeschiedenis van het klooster, de inrichting, de onderhouds- en veranderingswerken en nog zoveel meer.

Wat het lezen van het *memorieboek* zo boeiend maakt, is het menselijk aspect. De relaties met de bisschop, het wisselen van oversten en biechtvaders, het celebreren van missen, de onderlinge verhoudingen, ziekte, het verlies van medezusters, moeilijkheden

met de plaatselijke overheid, financiële moeilijkheden, bedrog en verdriet, ... niets was de kloostergemeenschap vreemd.

Het *memorieboek* begint in 1621 wanneer een 15-tal zusters vanuit Temse in Antwerpen arriveerden, zonder te weten waar te verblijven. Tot een barmhartige burger hen onderdak bood. Na één maand waren de meesten - op bevel - al terug in het moederklooster in Temse. Onder de achtergeblevenen bevond zich Sara Derkennis. Sara Derkennis zette zich aan het schrijven op raad van Johannis Bouquet, pater-provinciaal van de Predikheren.

We lezen hoeveel kloosterlingen er verbleven, hoe zij hun kost verdienden, hoe het leven in het klooster werd gereguleerd, hoe dikwijls er van priorin werd gewisseld, wie er werd aangeduid en vooral de belangrijke aankoop van een eigen huis en grond in 1623 in de *Hoochte*, nu Predikerinnenstraat, waar ooit de oude infirmerie zich bevond. Financieel bleek dit een flop. Bovendien was het huis in zeer slechte staat. Maar het werd omgevormd tot een volwaardig klooster dat onderdak

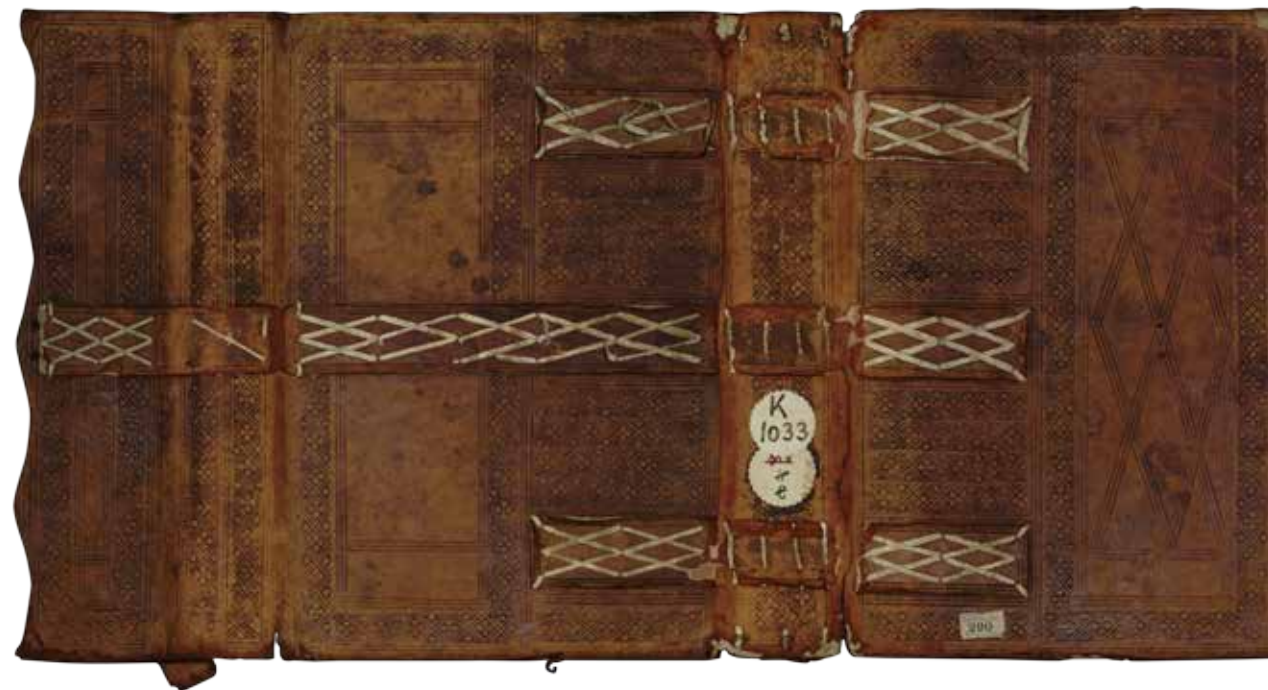
bood aan 18 personen, waarvan 12 slotzusters. Hun kerk werd gewijd in 1624.

Ondanks hun schamele middelen kochten de zusters in 1642 een nieuw pand in het Klapdorp, het huis *de Roose*. Opnieuw volgde voor het klooster een moeilijke periode. Het kwam zelfs tot een proces dat jarenlang bleef aanslepen. Ondanks alles betrokken de zusters nog datzelfde jaar hun eigendom in het Klapdorp. Het huis *de Roose* onderging een totale metamorfose. Een kamer naast het ziekenhuis werd ook in orde gebracht tot *verbeteringe vant sickhuys* en een andere voor de kloosteroverste. Het huis in de *Hoogte* werd niet volledig verlaten, maar geïntegreerd in hun nieuwe verblijf, net zoals de kerk, het koor, het biechthuis, een groot deel van het ziekenhuis, het werkhuis en het spreekhuis. Via de gaanderijen kon men droogvoets gaan naar alle plaatsen, wat de schrijfster deed besluiten dat zij *nu seer wel geackomodert waren*.

Vanaf 1643 werd er gewerkt aan het vergroten van de kerk en het koor. Men ging ook over tot het maken van een grafkelder, zodat de kloosterlingen daar konden begraven worden. Alhoewel de grafkelder pas in 1656 werd gewijd, werd hij reeds in 1654 in gebruik genomen. Sara Derkennis, overleden op haar drieënzeventigste, was de eerste die erin werd bijgesteld. Haar overlijden betekende niet dat er een punt werd gezet achter de bouwactiviteiten van de zusters. Voortdurend werd er gewerkt aan het comfort en uitbreiding van het klooster. Elk jaar waren nieuwe herstellingen nodig. Al die onderhoudswerken kostten handen vol geld. Sommige zusters waren kapitaalkrachtig en droegen persoonlijk bij in het onderhoud en het vernieuwen van het klooster. Dankzij de koster die van 'goede vrienden' aalmoezen had ontvangen, kon men weer een zolder lambriseren en schilderen. Ook legaten van onder meer de stadspostmeester, waren een welkome hulp.

Bij het uitbreken van de *Antwerpse sieckte*, de ‘zweetziekte’, in september 1678 werden ook de Predikherinnen niet gespaard. De epidemie hield heel de winter aan. De mensen stierven bij bosjes. Door het grote aantal zieken was er niemand meer om hen te verzorgen, geen dokters, geen biechtvaders. En of dat dan nog niet genoeg was kwam daar enkele jaren later een vreselijke storm en springvloed bij. Bij de Predikherinnen verdween de hout- en de boterkelder onder water. Hetzelfde gebeurde met de bierkelders. De schrik sloeg rond het hart bij een aardbeving in 1692. Bijna werd het werk van jaren vernietigd.

De daarop volgende jaren werden vooral gekenmerkt door de levensduurte, een gevolg van de oorlogen die al jaren duurden. Een groot deel van de bevolking stierf door gebrek aan basisbehoeften zoals tarwe, rogge en bonen. Hetzelfde gebeurde in 1711 toen heel wat producten bevroren door de vrieskou die aanhield van januari tot april. Jaren van armoede volgden. Bovendien werd het klooster in 1725 door brand geteisterd. Gelukkig spaarde een nieuwe aardbeving het klooster grotendeels.

KK # 1033

HET BEGIN VAN HET EINDE

Het begon allemaal met het opmaken van een staat met opgave van het aantal religieuzen, inkomsten en uitgaven van het klooster die in 1781 naar Brussel werd gezonden. Het belschrift hiertoe kwam van de raad en fiscaal van zijne majesteit keizer Jozef II. Nog geen jaar later volgde een resolutie van de keizer waarbij alle contemplatieve kloosterorden werden afgeschaft. Om aan die maatregel te ontsnappen werd onmiddellijk gestart met een school. Tevergeefs. In mei 1783 werd een officiële rentmeester aangesteld en alle zeggenschap werd de zusters ontnomen. Voor elke dagelijkse uitgave moest de overste telkens bij de econoom gaan aankloppen. Wat voor het dagelijks gebruik niet nodig was, werd opgeslagen in een kast die verzegeld werd.

Het ging steeds meer bergaf met de Predikherinnen. Wat ze in het bezit hadden aan schilderijen en zilverwerk werd genummerd, verpakt en naar Brussel gezonden. Bij de

schilderijen bevond zich het vermaarde altaarstuk geschilderd door Antoon van Dyck. De overheid kende de kloosterlingen een pensioen toe, variërend van 200 gulden voor de lekenzusters tot 300 gulden voor de *Choor Religieusen*, te verhogen vanaf 60 jaar met resp. 30 en 50 gulden. Deze pensioenen waren gehypothekeerd op de goederen van alle aangeslagen kloosters. Uiterlijk op 30 juni 1783 moest iedereen het klooster verlaten. Noodgedwongen begonnen de zusters te verhuizen. Hun persoonlijke zaken uit hun cel mochten zij houden. Op één uitzondering na bleven de zusters in Antwerpen wonen.

Wat nog restte in het klooster werd opnieuw geïnventariseerd en verkocht. De onroerende goederen werden opgesplitst in 3 percelen en verkocht aan particulieren. Het klooster met de twee huizen, *De Grote* en *De Klein Roose*, werden samen verkocht voor 36.000 gulden. Nog datzelfde jaar werd ook het huis in de *Heyl metter Huyckerstraet* (Huikstraat) geveild en in januari 1787 definitief toegewezen.

Even was er hoop (1787) dat de kloosters zouden mogen voortbestaan, daarom dienden de zusters een rekwest in. De belangrijkste gebeurtenissen van deze woelige tijd - de Brabantse omwenteling, de strijd van de *patriotten*, de dood van Jozef II, het herstel van de Oostenrijkse monarchie en de inval der Fransen - werden bij wijze van kroniek opgetekend. Helaas, in juli 1794 zijn de Fransen in Antwerpen. Zij halen alle schilderijen uit kerken en kloosters. Bovendien legden zij beslag op alle winkelwaren en levensmiddelen. De prijzen stegen tot een ongekende hoogte. Gedurende 2 jaar kregen de kloosterlingen geen pensioen, zodat zij afhingen van liefdadigheid.

Het memorieboek, waarin diverse personen jarenlang, van 1621 tot 1783, de belangrijkste feiten optekenden, ging gelukkig niet verloren en werd meegenomen uit het klooster. Van 1784 tot 1797 kreeg het nog een vervolg en dan is het definitief gedaan.

Sara Derkennis hield de kronijk nauwgezet bij tot haar dood op 25 februari 1654. Haar sterke persoonlijkheid, haar kunde en inzicht als perfecte manager komt in het verloop van het verhaal sterk tot uiting. Wat vooral opvalt, is haar doorgedreven kennis en haar strakke beleid wanneer het ging over wereldse zaken. Na haar dood werd het dagboek verder gezet, in het begin minder helder van stijl, soms slordig, later toch nog heel wat details opleverend.

Archiefpaspoort

Inventarisnr.: KK # 1033, zie ook 79 # 70

Datering: 17e tot 18e eeuw

Situering: Private archieven, fonds Kerken en kloosters

Archiefvormer: zusters Predikherinnen

Ambassadeur: Gilberte Degueldre

04 Familiegeschiedenis

In heel wat kwartieren van mijn stamboom tref ik molenaars aan. De geslotenheid van de ambachten werkte de endogamie – het huwen in dezelfde beroepsgroep – in de hand. De ervaring die een molenaarsdochter opdeed in haar ouderlijk huis beïnvloedde het succes van een molenaarsbedrijf gunstig. Mijn voorvader Lambrecht Lambrechts (overleden 1749) was molenaar op de windmolen van Zoersel, die eigendom was van de Sint-Bernardusabdij aan de Schelde. Uiteraard consulteerde ik de studie die L. Peeters en J. Bolckmans over deze windmolen publiceerden in het Brechtse tijdschrift *‘Oudheid en Kunst’* (42 jg., aflevering 1-3, 1959).

Lambrecht maalde op deze molen van 1729 tot 1749 en was volgens de auteurs gehuwd met Catlijn Somers. Aangezien ik dit gezin nergens in de Zoerselse bronnen vond, belandde ik op een dood spoor. In 1739 had Lambrecht een twist met pastoor Gerard van Westmalle, die hem in het openbaar als dief bestempelde. Lambrecht verzocht om een *notariële afvraging* aan de schout-notaris van Westmalle, Carolus Cataneo della Volta. De vier notariële registers van notaris Cataneo berusten in het stadsarchief

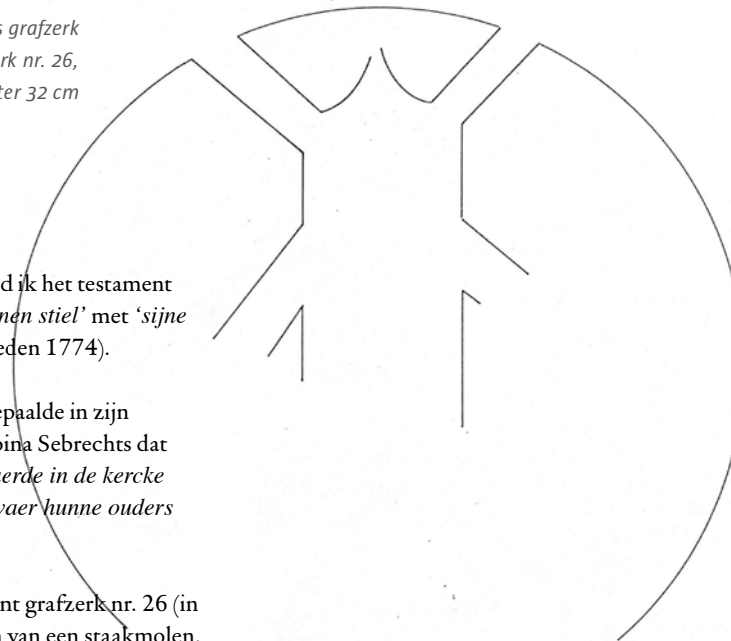
Lambrechts grafzerk
Sint-Elisabethkerk Zoersel, grafzerk nr. 26,
medaillon diameter 32 cm

Antwerpen. In deze minuten (N # 452) vond ik het testament van Lambrecht Lambrechts *‘molder van sijnen stiel’* met *‘sijne wettighe huysvrouw’* Johanna Bertels (overleden 1774).

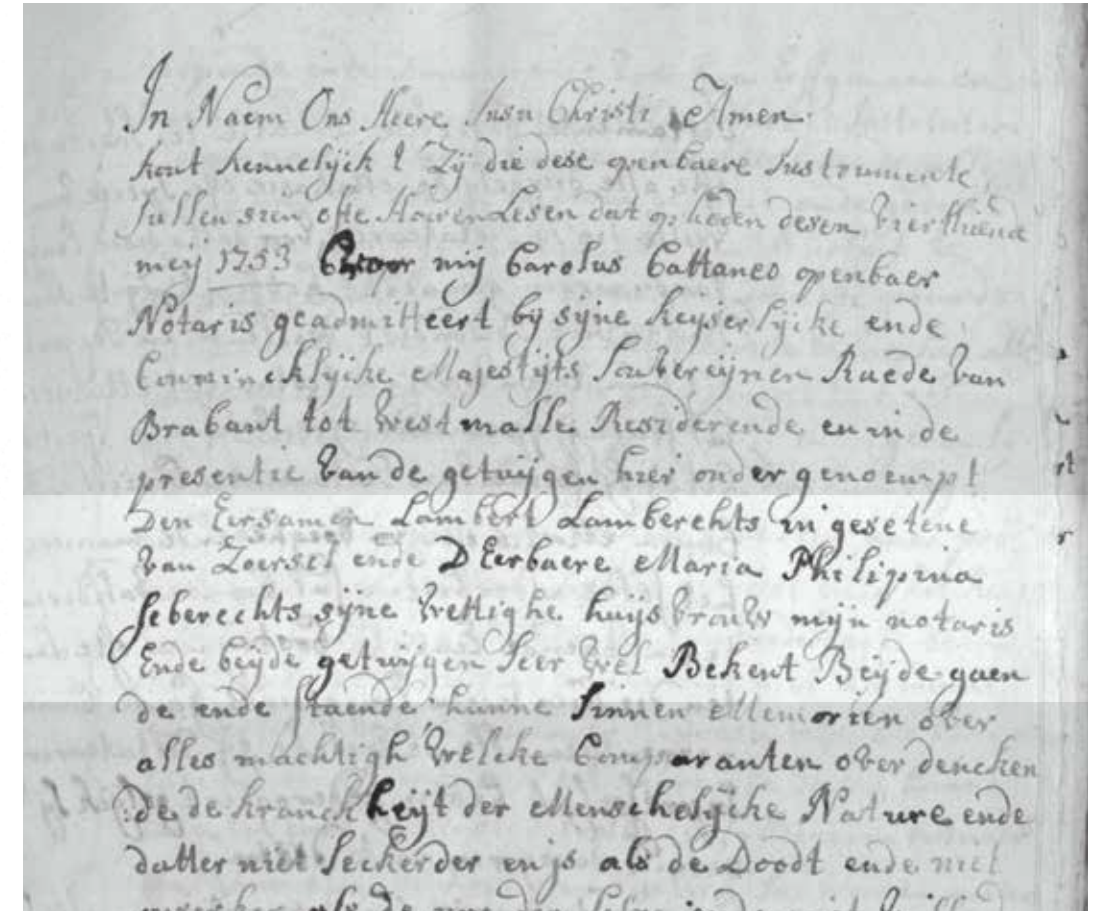
Hun zoon Lambrecht Lambrechts junior bepaalde in zijn testament met zijn huisvrouw Maria Philippina Sebrechts dat zij begraven wilden worden *‘ter geweyder aerde in de kercke van Ziersel onder den sarck ofte plaetse alwaer hunne ouders begraven sijn.’* (N # 451)

In de Sint-Elisabethkerk van Zoersel vertoont grafzerk nr. 26 (in de zijbeuk aan de epistelkant) een medaillon van een staakmolen. De tekst is spijtig genoeg uitgesleten. De zeer welstellende familie Sebrechts was in die tijd eigenaar van de herberg en brouwerij *‘in het Paradijs’*. De bijeenkomsten van de schepenen hadden meestal plaats ‘in het Paradijs’.

Lambrecht Lambrechts was zijn carrière begonnen op de windmolen van Noorderwijk. Daar kwam hij in conflict met de abt van de abdij van Tongerlo. Op een gegeven ogenblik nam de

Testament Lambrecht
Lambrechts x Maria
Philippina Sebrechts,
14 mei 1753, N # 451

meier van Herentals de molenkar en de mout in beslag die de molenknecht leverde aan de brouwerij de Snoeck. De Herentalse molens waren eigendom van de abdij en volgens de abt mocht de molenaar van Noorderwijk niet op het grondgebied van de stad granen komen halen en terug meel of mout leveren.

De baron van Noorderwijk had niet lang daarvoor zijn windmolen verkocht aan de Zusters van het Sint-Elisabethgasthuis van Herentals. Zij zullen niet hebben kunnen optornen tegen de macht van de abt en onze molenaar Lambrecht verloor het pleit. Nochtans was hij in zijn recht. Johanna van Brabant had geordonneerd dat de inwoners van Herentals hun granen mochten laten behandelen door een molenaar naar eigen keuze, binnen of buiten het grondgebied van de stad. Dit wist Lambrecht niet en de abt zal hem dit niet verteld hebben. Het verklaart wel waarom Lambrecht zo gepikeerd was op de geestelijkheid. Als later pastoor Gerardi hem verwijten maakt, krijgt deze de wind serieus van voren.

Het vinden van de Lambrechts-akten in het notariaat Carolus Cataneo liet tal van puzzelstukken in elkaar passen en deze akten vormden topstukken in het onderzoek naar de familierelaties van mijn molenaar-voorouders.

Anderzijds kan het niet vinden van de akte die de sleutel moet vormen van een onderzoek, frustrerend zijn. Al verschillende

jaren zoek ik naar het sterfhuis van de genreschilder Jan Baptist Lambrechts. Jan Baptist Lambrechts was een genreschilder zoals Adriaan Brouwers. Van de enkele honderden schilderijen die geïnventariseerd zijn, zijn er veel herbergtaferelen.

F. Jos Van den Branden wijdt een hoofdstuk aan hem in zijn boek *‘Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool, 1883’*. Jan Baptist werd op 28 februari 1680 gedoopt als zoon van Jacob Lambrechts en Anna Deckers. In 1703 verbleef hij in Rijsel om zich te vervolmaken in het schildersvak, blijkbaar tot ongenoegen van zijn halfbroer Hieronymus Lambrechts, rentmeester-generaal en oud tweede tesorier van de stad Antwerpen.

In het jaar 1731 was Jan Baptist *‘buyten dese stad vertrocken’*. Hoewel hij in de bloei van zijn leven te Antwerpen bleef gevestigd, vond de auteur Van den Branden geen informatie over een echtgenote en kinderen. Hij denkt dat de kunstschilder naar Duitsland ging, waar veel van zijn werken worden aangetroffen. Eugene De Seyn schrijft over hem: *“il vécut en Allemagne et résida à Vienne ou il mourut, très probablement à une date inconnu.”* Voor de kunstwereld verdween Jan Baptist van de kaart en sommige encyclopedieën laten hem zelfs overlijden in 1731. Mijn opzoekingen in het stadsarchief

Wenen leverden niets op.

De notaties van een paar honderd akten in het stadsarchief Antwerpen lieten me toe het gezin van Jan Baptist Lambrechts met echtgenote en vier dochters te reconstrueren. Zijn echtgenote werd in 1747 als weduwe omschreven. Zo kon ik het onderzoeksterrein beperken. De reconstructie van deze Lambrechts-tak is zeer uitgebreid. Het is duidelijk dat er een haar in de boter zat met de halfbroer en –zusters van Jan Baptist. Welk de oorzaak was, kon ik niet achterhalen. Was het wrijvingsvlak zo groot dat hij Antwerpen verliet? Zijn echtgenote en kinderen, van wie de jongste werd gedoopt in 1727, bleven echter in Antwerpen. Men laat een gezin met jonge kinderen niet zomaar in de steek. Ik mag veronderstellen dat zelfs bij een overlijden in het buitenland een zekere successieadministratie in Antwerpen aan de orde is. In 1747 beloven de drie nog levende kinderen een bepaalde alimentatie aan hun moeder te betalen.

Het blijft dus nog een zoektocht naar het sterfhuis van Jan Baptist Lambrechts, in Antwerpen of elders.

Detail uit testament N° 451

“... en hunne doode lichamen ter geweyder aerde in de kercke van Ziersel onder den sarck ofte plaetse alwaer hunne ouders begraven sijn ...”

Archiefpaspoort

Inventarisnummer: N # 451, N # 452

Datering: 1749 – 1769

Situering: ancien regime, Notariaat

Archiefvormer: notariaat Carolus Cataneo

Ambassadeur: Hugo Lambrechts - Augustijns

05 Geschiedenis van huizen en hun eigenaars

Als onderzoeker van huizengeschiedenis start je je onderzoek in het heden en ga je dan zover als mogelijk terug in de tijd.

Na je het huis hebt gesitueerd op het plan van Valerius Jouan (12 # 8817), waarop het huis wordt gekenmerkt via het wijknummer, kan je via dat nummer de eigenaar uit 1800, en best ook de eigenaars uit de huizen in de onmiddellijke omgeving, opsporen in de legger bij gevelplan wijk 1 (12 # 4262) en de legger bij gevelplan wijk 4 (12 # 4265). Deze namen van eigenaars kan je vervolgens opzoeken in de Telling van het Jaar IV (4); het kan nodig zijn om ook naar de eigenaars in de onmiddellijke buurt van het gezochte huis te kijken, want er kunnen eigenaarswissels hebben plaatsgevonden tussen 1794 en 1800.

Deze Telling van het Jaar IV (MA-BZA-D # 1 - MA-BZA-D # 4) geeft per huis informatie over: wijk, straat, eigenaar, alle bewoners (ook die op zolderkamers), de samenstelling van het gezin, het uitgeoefend beroep, de waarde van het huis en het huishuurgeld dat de huurder daarvoor betaalde. Via de naam van de straat en eigenaar uit de Telling van het Jaar IV kan je dan het huis opsporen

in de officiële wijkboeken, waar verwijzingen te vinden zijn naar de akten over verkoop en het huis en daarop verkochte renten in de schepenregisters tot 1614. Je vindt meer informatie over huizengeschiedenis in de digitale brochure 'Wat een huis je vertelt', beschikbaar op de website van het FelixArchief.

De door mij als topstuk verkozen documenten, zijn in feite één document verdeeld over meerdere dossiertjes, waarvan helaas één dossier uit wijk 1 ontbreekt. Deze één geheel vormende reeks aan documenten moeten ongeveer de laatste dossiers over belastingheffing, berekend op basis van het huishuurgeld, van de stad Antwerpen geweest zijn tijdens het ancien regime. Wanneer deze dossiers werden opgesteld is niet éénduidig, waarschijnlijk in 1786, want er zijn al wisselingen van bewoners genoteerd in 1787.

Maar ook de Fransen (vanaf 1794) bleven in het begin deze belasting verder heffen. Wisselingen van bewoners werden in deze dossiers genoteerd tot in 1796.

GA # 4834

Welke informatie vinden we in de dossiers GA # 4834-4864:

1. Wijk

Waar Antwerpen verdeeld was in 4 wijken vanaf de Fransen (wijkplannen: 12#4262-12#4265), was de stad daarvoor opgedeeld in 13 wijken en elke wijk verder opgedeeld in meerdere kwartieren.

2. Straat

Er wordt duidelijk aangegeven aan welke straatzijde het huis zich bevond.

3. Naam van het huis

De naam van het huis wordt niet altijd vermeld, voor huizen zonder naamvermelding kijk je in de officiële wijkboeken II (1670-1795, PK # 2304-PK # 2328) naar de huizen tussen twee huizen waarvan de naam wel werd vermeld.

4. Wijknummer

Dit wijknummer verschilt van de wijknummers toegekend door de Fransen, immers nu zijn er 13 wijken.

5. Belastingbetaler

Vergelijken van de namen van de eigenaars met de namen van de belastingbetaler laat ons besluiten dat deze belasting niet werd betaald door de eigenaar maar door de bewoner van het huis. In sommige gevallen is de eigenaar ook de bewoner van het huis. Blijkbaar hadden de kapiteins van de burgerwacht in deze dossiers totaal geen zicht meer op wie allemaal in de straat woonde, in sommige straten kwam dat zelfs frequent voor. De Fransen hebben

dat probleem opgelost via de Telling van het Jaar IV.

6. Te betalen belasting

De belasting geheven in deze dossiers werd berekend op basis van het huishuurgeld. Maar over het bedrag aan het huishuurgeld waarmee gerekend werd, wordt geen woord gerept.

Deze dossiers GA # 4834-4864 zijn belangrijk als startdossiers voor verder onderzoek naar de bewoners van Antwerpen:

1. Het wijknummer is heel belangrijk omdat deze voor elk huis identiek is aan deze in de documenten van het Rekenhof en van de Gilden en Ambachten, tussen 1728 en 1682 (GA # 4832 (1728), R # 2516 (1689), GA # 4831 (1682)), allemaal dossiers over belastingen die geheven werden op basis van het huishuurgeld.

2. In de dossiers genoemd hierboven zijn de namen van de belastingbetalers de reële bewoners van het huis.

3. De berekende waarden aan huishuurgeld zijn identiek aan de huishuurgelden vermeld in de dossiers GA # 4831 (1682), R # 2516 (1689), GA # 4832 (1728), en kunnen dus samen met het wijknummer gebruikt worden om de gegevens te controleren.

Andere dossiers over heffingen op basis van het huishuurgeld, met vermelding van de bewoner, zijn de dossiers:

- GA # 4829 (1672)
- R # 2502 (1659)
- R # 2501 (1654)

De bewoners kunnen hier gelokaliseerd worden door op zoek te gaan naar eigenaars die zelf hun huis bewoonden.

Ook de bewoners in de periode 1577-1586 zijn traceerbaar. De dossiers met heffingen op basis van het huishuurgeld, de 5e en 100e penning, opgesteld door de Rekenkamer, vermelden de naam van de eigenaar en van de bewoner, vaak de naam van het huis, en het huishuurgeld.

Sommige van deze huizen hebben de tijd overleefd, andere zijn echter verdwenen en vervangen, samengesmolten, opgedeeld. Consulteer voor deze periode in de handbibliotheek van het FelixArchief het werk van Gilberte Degueudre: Kadastrale ligger van Antwerpen (1584 - 1585): proeve van reconstructie op de vooravond van de scheiding der Nederlanden.

Archiefpaspoort

Inventarisnummers: GA#4834 - GA#4864

Datering: 1786-1796

Situering: Gilden en ambachten, archief van de Burgerlijke Wacht

Archiefvormer: Burgerlijke wacht

Ambassadeur: Edward Versin

06 Verdwenen glorie aan de Minderbroedersrui

De tekening uit de
bouwaanvraag (838 # 440)

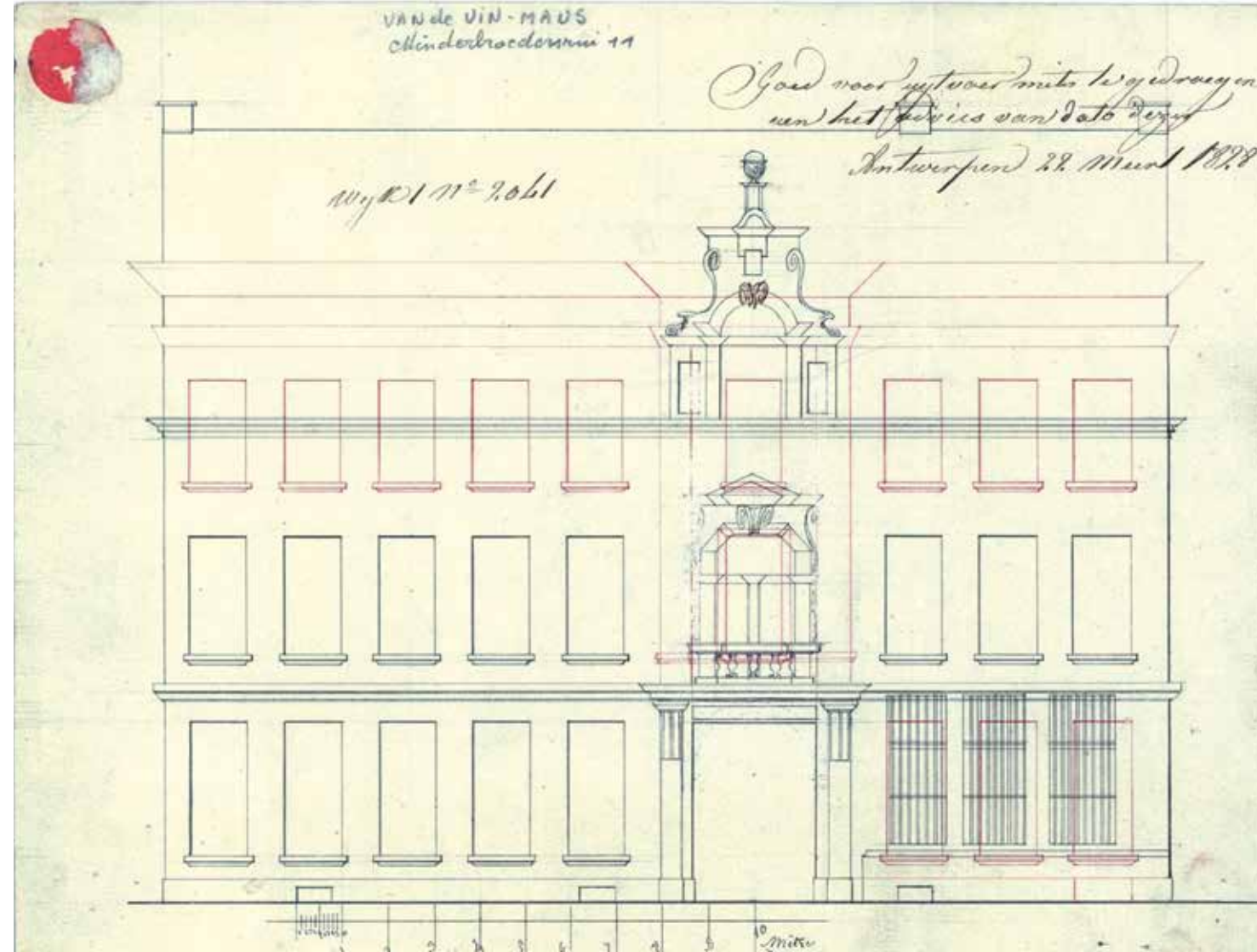
Bij het onder de loep nemen van de oudste bouwdoSSIERS (100 # 2695) in het FelixArchief stootte ik op een mooie vondst. De toevallige vondst die me als een onderzoeker gelukkig maakte, gaat over een bouwaanvraag uit 1828 waar de toelating wordt gevraagd om de gevel van Minderbroedersrui 11 aan te passen aan de laatste mode (838 # 440). Er wordt onder andere voorgesteld om de inkomtravee of deel van het gebouw waar men binnenkomt, drastisch te vereenvoudigen en een derde bouwlaag en een nieuwe dakverdieping toe te voegen. De voorgestelde wijzigingen staan in het rood; de bestaande toestand is in zwarte inkt aangegeven.

Uit de bouwaanvraag is af te leiden hoe prestigieus dit pand ooit moet geweest zijn. Vooral de schitterende inkomtravee valt op. Ze wordt op de drie bouwlagen geaccentueerd en heeft onder andere dank zij haar voluten (spiraalvormige versieringen bovenaan) een mooi uitgewerkte bekroning. Ooit moeten koetsen doorheen deze inkom hebben gereden, denk ik dan, en de eigenaar moet wel zeer vermogend geweest zijn om dit complex te kunnen kopen...

Hoe rijk die vroegere eigenaars wel moesten geweest zijn, kon via het wijknummer (W1/2041, dat op de bouwaanvraag staat) worden achterhaald: een deel van het gebouw (dat mogelijk een samenvoeging is van de vroegere panden *Aluynbale* en *Witte Lelie*) had volgens de kadastrale ligging van Antwerpen (1584-1585) van Gilberte Degueuldre (deel V, nrs. 659 en 660) een waarde van 475 gulden, op enkele na het duurste pand van Antwerpen.

Het pand was (naast andere huizen) rond 1585 eigendom van de erfgenamen van Gillis Hoffman, een van de telgen van de bijzonder rijke koopmansfamilie waarvan bepaalde leden eigenaar waren van meerdere rijke panden in en buiten de stad.

Dat het om een bijzonder duur pand gaat, blijkt ook uit de grote oppervlakte. Uit de kadastralplannen blijkt dat het pand achteraan grensde aan het Predikerinnenklooster in de Predikerinnenstraat. De verdere zoektocht leidde dan ook naar de uitgebreide studie van dit klooster door de al vermelde Gilberte Degueuldre (zie www.avbg.be). Zij publiceerde in haar onderzoek een kaart van landmeter P. Ricquier uit 1726 (12 # 4803) waarop het perceel

07 Tekening van een verdwenen monumentale kelder

Tijdens een archiefonderzoek stel je je soms vragen over wat onze recente voorouders bezielde toen ze bepaalde beslissingen namen. Wat waren hun waarden, opvattingen, prioriteiten? Kunnen wij hen hun daden verwijten? Soms misschien wel.

In 1877 werd de Wisselstraat aan de Grote Markt verbreed, en werden de panden *Bonte Mantel* en *St. Peeter* ten westen van de Wisselstraat afgebroken. Bij die werken werd een monumentale gewelfde kelder ontdekt, waarvan een plattegrond en doorsnede werden bewaard. Op de tekening zie je het grondplan van de relatief diepe, minstens tweebeukige kelder die loodrecht op de Grote Markt staat, met in het midden de basis van twee zuilen. Een zijzicht toont de brede kolommen, met een puntbladkapiteel dat de kruisribgewelven ondersteunt.

Twee- of meerbeukige kelders zijn vrij zeldzaam. Er is de kelder van de *Cluyse* (Oude Koornmarkt 26), die van *Rodenborch* (Grote Markt 40) en nog andere, minder bekende.

*De verbredingswerken aan de Wisselstraat in 1877
(fragment van FOTO-OF # 5724)*

Ook buiten Antwerpen vind je dergelijke kelders, zoals in Gent. Een aantal daarvan werden in de 19e eeuw afgebroken, zoals deze kelder in Antwerpen. Over de datering is er geen eensgezindheid: ze kan afhangen van stad tot stad, en in Antwerpen gaan de oudste schepenregisters maar tot ca. 1400 terug. Bovendien kunnen kelders, zoals trouwens huizen in het algemeen, al veel langer bestaan dan hun eerste vermelding. Occasioneel werden er wel oudere akten bewaard, maar daar staat niet noodzakelijk vermeld dat het betrokken pand een kelder heeft. Alleen vergelijkend stijlkritisch of archeologisch onderzoek kan dan nog informatie opleveren, maar op dit moment is de datering op grond daarvan nog helemaal niet uitgeklaard.

Al bij al is het een geweldige meevaller dat er een plan werd opgemaakt. Men moet zich dus toen op een of andere manier bewust zijn geweest van de waarde van de vondst.

Anderzijds valt op hoe slordig met de materiële resten werd omgesprongen. Er was geen evidente noodzaak om de kelder te slopen: men had de Wisselstraat kunnen verbreden zonder aan de

Er was geen evidente noodzaak om de kelder te slopen

kelder te raken, en de gewelven kunnen versterken tegen de druk van de wagens op de nieuwe, bredere weg. Wat bezielde de slopers om dergelijk monument toch te slopen? Toegegeven, de catalogus van het vroegere Lapidarium, de stenenverzameling van het Vleeshuismuseum, vermeldt wel twee zuilen - één afkomstig uit de Wisselstraat en één uit de vroegere Gevangenisstraat, naast Het Steen. Blijkbaar vond men het voldoende om van elke afgebroken kelder één zuil te bewaren. Onderdelen van het gewelf zijn er helemaal niet. Foto's zijn er voor zover bekend niet van bewaard. Alleen de tekening rest ons.

Werd het grootste deel van de zuilen in alle stilte verkocht, zoals blijkbaar wel meer gebeurde? En zo ja, waar zijn de zuilen allemaal gebleven? Veel vragen, waar op dit moment nog geen antwoorden op bestaan. Een bouwtekening die dus doet nadenken...

Archiefpaspoort

Inventarisnummer: DWG # 5667

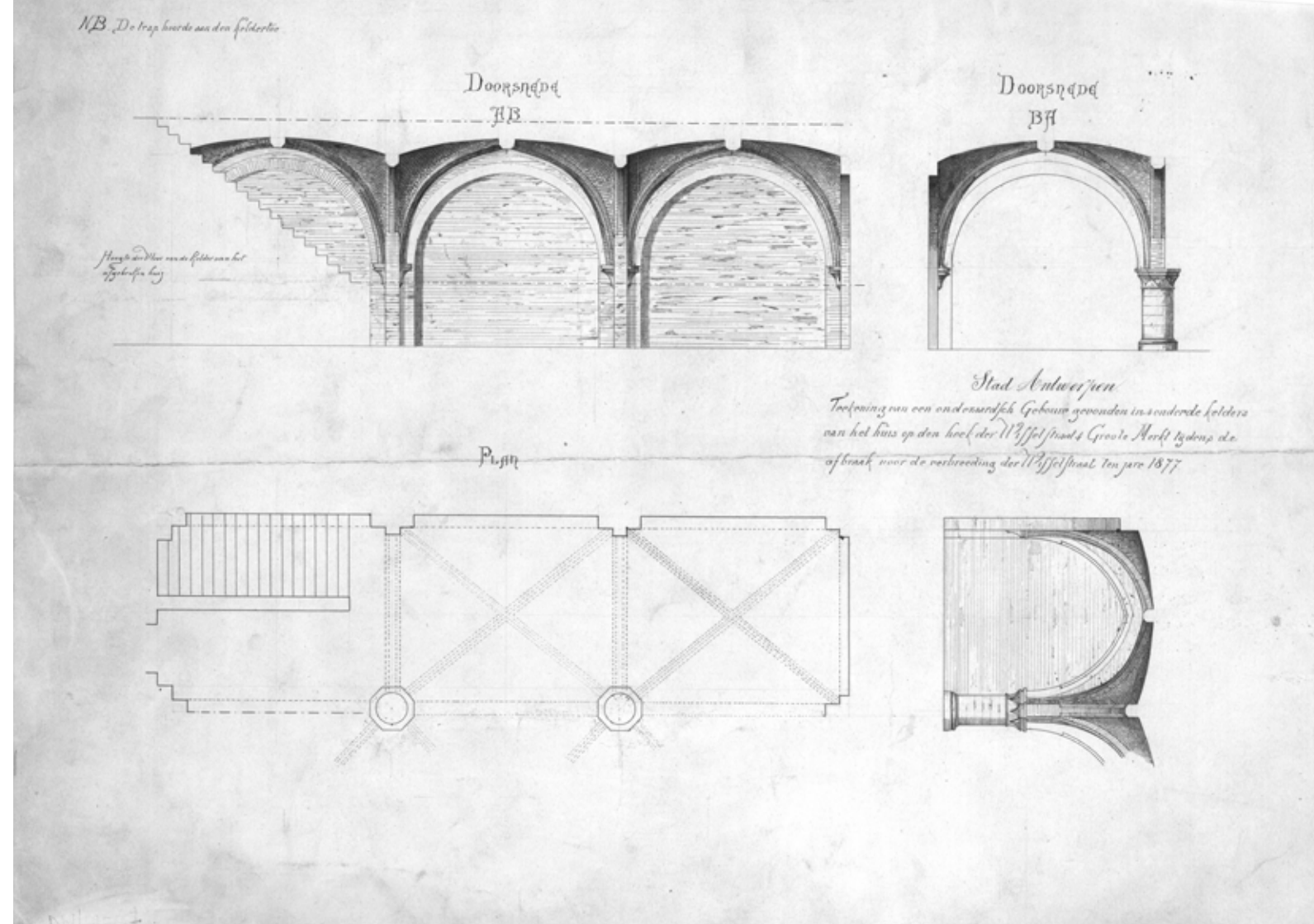
Datering: 1877

Situering: Modern archief

Archiefvormer: Stad Antwerpen

Ambassadeur: Marc Hendrickx

DWG # 5667: "Teekening van een onderaardsch Gebouw (...) tijdens de afbraak voor de verbreding der Wisselstraat ten jare 1877"

08 Het Belgworden der Pruisen: een politiek van zagen [en klagen]

In 1863 werd toenmalig liberaal burgemeester Jan-Frans Loos aangemaand om ontslag te nemen onder druk van de publieke opinie. De oorzaak? Hij had ingestemd met de nationale maatregel om rond Antwerpen een fortengordel op te trekken die de stad tot militair bolwerk moest schapen ingeval van een nieuwe inval uit het Noorden, Oosten, Zuiden of Westen. Antimilitair als de stad was, ontstonden in de ganse stad *meetings* (zoals populair in die periode), die de maatregel afkeurden. Dit resulteerde in de eerste splinterpartij in het duale katholiek/liberaal politiek landschap van het midden van de 19e eeuw. De *Meetingpartij* zag in 1862 het licht. En Joseph-Corneille Van Put nam de burgermeestersjerp over van Jan-Frans Loos in 1863. Het programma van de *meetings* was voornamelijk antimilitaristisch en Nederlandstalig. Eén van hun parlamentsleden – Jan Van Rijswijck – was de eerste volksvertegenwoordiger die de eed in het Nederlands aflegde, wat opzien baarde in de Franstalige eenheidsstaat die België op dat moment was. De partij zal vooral als voortrekker van de gelijkheid tussen het Nederlands en het Frans (in België) onthouden worden. Maar aan alle mooie liedjes kwam een einde: de fortengordel kwam er toch en in 1873 verdween de *Meetingpartij* volledig van het

politieke toneel. De voornaamste leden komen we later tegen in de liberale dan wel katholieke zuil.

Hoewel de partij politiek na 1873 niets meer voorstelde, betekende dit niet dat ze monddood was in latere jaren! Integendeel, oproerkraaiers zullen altijd oproer blijven kraaien. In *De Patriot van 't jaar 1830* en *Het Recht*, hun twee voornaamste communicatieorganen, werd de strijd verdergezet en nam deze zelfs een donker kantje aan.

Mijn persoonlijk topstuk komt uit dit donker kantje. Het is een schotschrift, getiteld *Het Belgworden der Pruisen*. Er werd in 1881 geschreven door *meetings* Eduard Cooremans en Victor Jacobs. Ik las het een eerste keer in het najaar van 2013 toen ik mijn bacheloronderzoek bij professor Greefs schreef over xenofobie tegen de Duitse kolonie in 1881. Het was de eerste – en belangrijkste – bron die ik kon gebruiken. Wat mij intrigeerde, was de racistische/xenofobe trekken die het document heeft. Dit was echter uniek in België. In Brussel, Verviers of Luik – de andere steden waar grote kolonies van Duitsers waren, kwam deze

In Brussel, Verviers of Luik kwam deze xenofobie niet voor in 1881.

xenofobie niet voor in 1881. Pruisen worden afgeschilderd als een voorhoede van het Duitse leger dat Antwerpen dra zou veroveren of – een klassieker – ze kwamen het werk van de brave Antwerpenaren inpikken. Niets was minder waar echter. De 'rijke' Duitsers waren voornamelijk bezig met overzeese handel te drijven o.a. in Argentinië omwille van de goede contacten die ze er hadden met landgenoten. Autochtone handelaars dreven eerder lokale handel. Waarom reageerden de *bedachtzame* auteurs zo ruw?

In 1881 werd een nieuwe naturalisatiewet ingediend door Jules Bara, een liberaal volksvertegenwoordiger uit Doornik. In heel België werd deze wetgeving genegeerd maar in Antwerpen gingen de *meetings* en katholieken op hun achterste poten staan. Waarom net in Antwerpen? Wel, de rijke handelaars uit de Duitse kolonie hadden een eerder liberale achtergrond en de conservatieven vermoedden dat de wet niet meer was dan een manier om meer kiezers op de liberale lijst te krijgen. Hun argwaan

was niet ongegrond, een voornaam lid van Duitse kolonie, Felix Grisar, werd tijdens een liberaal banket in 1880 gehuldigd door Edward Pecher, een liberaal boegbeeld uit Antwerpen. Grisar was namelijk de grootste sponsor van de liberale partij.

Koste wat het kost werd de wet bestreden met de ergste scheldwoorden eerst. In *De Patriot van 't jaar 1830* verscheen zelfs een toneelstuk dat lachte met de zatte *schmouzen*. Daar waar de conservatieve zijde eerder emotionele argumenten gaven om zich tegen de wet te verzetten, gaven de liberalen rationele argumenten op om de wet goed te praten. *Le Précurseur*, het vooruitstrevende liberale dagblad, merkte op dat België als taak had de *booming* Duitse demografie te ondersteunen die Malthusiaanse proporties aannam.

Ondanks het protest kwam de wet er toch op 6 augustus 1881. Had de wet nu meer naturalisaties tot gevolg? Frank Caestecker schreef in zijn artikel “In het kielzog van de natie-staat” dat de statistieken eerder onsuccesvol waren. Antwerpen bewees weer

maar eens – om een titel van een hoofdstuk uit de pen van Marnix Beyen, Luc Duerloo en Herman Van Goethem aan te halen – dat het een politieke cultuur van klagen [en vernieuwen] had.

Archiefpaspoort

Inventarisnummer: PAMFLET # 1642

Datering: juli 1881

Situering: Modern archief

Archiefvormer: Victor Jacobs en Eduard Coremans

Ambassadeur: Dries Van Thielen

V. Jacobs (12 # 12879)

E. Coremans (12 # 12759)

09 De Vlaamse Schouwburg

In 1866 besloot het Antwerpse Vlaamsgezinde stadsbestuur onder leiding van burgemeester Van Put dat het Nederlandstalige toneelgezelschap het 'Nationaal Toneel', gesticht in 1853, een eigen schouwburg zou krijgen.

Het gebouw, in neo-rennaissancestijl, werd ontworpen door stadsbouwmeester Pieter Dens. Om het de nodige allure te geven zodat het de vergelijking met zijn Franse tegenhanger, de Bouffes-schouwburg, zou kunnen doorstaan, koos het stadsbestuur voor een vrijstaand gebouw waarbij niet enkel de façade maar ook de zij- en achtergevels een monumentaal uitzicht krijgen. Dat het wat mocht kosten blijkt uit de overkomst van de beroemde Parijse decorateurs Rubé en Chaperon die ook in de Parijse opera werkzaam waren, om de plafondschildering te maken.

Op 23 augustus 1869 werd de eerste steen gelegd en op 17 augustus 1874 werd de schouwburg ingehuldigd tijdens de Gemeentefeesten. Op de gevel stond '1872' vermeld, het jaar waarin de oplevering oorspronkelijk voorzien was, maar door de Frans-Duitse oorlog moest men op zoek naar een andere

leverancier voor de Franse steen. De oorspronkelijke schouwburg omvatte naast de theaterzaal voor 1.300 toeschouwers, ook een koffiehuis onder de theaterzaal en een concertzaal aan de achterzijde van gebouw. Tijdens de Eerste Wereldoorlog zou deze dienst doen als lazaret of veldhospitaal.

De schouwburg onderging, na 1874, talrijke aanpassings- en renovatiewerken. Ook de benaming van de schouwburg veranderde in de loop der jaren. De Vlaamse Schouwburg werd al gauw de 'Nederlandse Schouwburg' genoemd die vanaf 1903 naar aanleiding van het vijftigjarig jubileum, het epitheton 'Koninklijk' verwierf. De stadsschouwburg aan de Kipdorpbrug werd het tijdelijke onderkomen van het Nederlands Lyrisch Toneel (opgericht in 1883), tot het in 1907 verhuisde naar een eigen schouwburg, de Opera, aan de Frankrijklei. De schouwburg beschikte over een fenomenale akoestiek, volgens de grote Britse acteur Sir Laurence Olivier de beste die hij ooit ervaren had.

Cruciaal en in zekere zin fataal, was het jaar 1934. Na het afschaffen van de Franse opera in 1933, verhuisde het gezelschap

Originele foto 732#41

in de zomer van 1934 van de Kipdorpbrug naar het vrijgekomen Bourlatheater. Het gebouw aan de Kipdorpbrug had geen vaste bewoners meer en werd verhuurd aan Volksmaatschappijen en amateurgezelschappen. In de volksmond had men het dan ook over de 'huurschouwburg'. Voor de stedelijke overheid was er weinig animo om nog in de instandhouding van het gebouw te investeren en het verval zette in.

Na de Tweede Wereldoorlog erkende en subsidieerde het Antwerpse stadsbestuur het Jeugdtheater dat de Huurschouwburg als speelplek kreeg toegewezen. Een en ander betekende echter niet dat het gebouw dat flink geleden had onder de oorlog, ook werd gerenoveerd.

Op 3 april 1955 eist een brand in cinema Rio in Sclessin bij Luik negenendertig slachtoffers. De brandveiligheid van cinema- en theaterzalen wordt onder de loep genomen en op zaterdag 13 september 1958 staan ouders en kinderen, volkomen verrast, voor een gesloten schouwburg. De schepen voor cultuur, de christendemocraat Frans Tijmsmans, verdedigt de sloop van

de Huurschouwburg met succes: op 29 juni 1959 volgt de gemeenteraad zijn voorstel en beslist tot de afbraak. De meeste Antwerpse kranten juichen de afbraak zowaar toe. De enige die er zich tegen verzette was de socialistische Volksgazet, die het verdwijnen van het fraaie gebouw aan de Leien betreurde en zich tegelijkertijd vragen stelde op welke manier de vrijgekomen ruimte zou worden ingevuld. Het volstaat naar de uiterst banale Theaterbuilding (O, ironie!) te kijken om te beseffen hoe terecht hun bekommernis was.

Op 10 oktober 1960 startte de sloop, op 13 november 1961 was de schouwburg 'opgeruimd'.

Foto's van de binnenkant van de Vlaamse Schouwburg zijn zeldzaam. Afbeeldingen van de buitenkant zijn talrijk. Het gaat dan meestal om prentkaarten die de schouwburg steeds vanuit eenzelfde hoek laten zien. Ook deze foto is vanuit diezelfde hoek genomen. Het negatief dat opgerold bewaard werd, werd voorzichtig ontrolld. De trappen en de balustrade van de voorgevel zijn daardoor lichtjes vervormd.

Bewerkte foto

De sloop van deze prachtige schouwburg aan de Kipdorpbrug mag niet vergeten worden. De foto werd gemaakt ergens tussen 1890 en 1908. Als onderzoeker van de Vlaamse Schouwburg kom ik zelden vroege foto's van dit gebouw tegen. Het bijzondere van deze foto is haar ongelooflijke scherpste. Ook sterk uitvergroot is de foto nog altijd van een uitstekende kwaliteit, waardoor er veel details te ontdekken zijn.

Archiefpaspoort

Inventarisnummer: 732 # 41

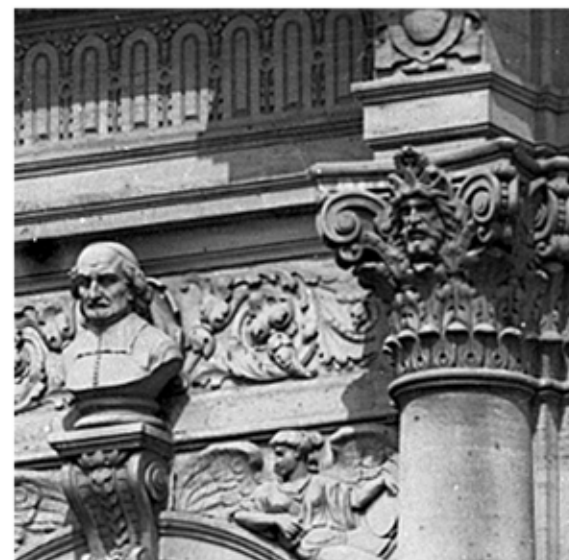
Datering: 1890 - 1908

Situering: Fotoverzameling

Fotograaf: Joseph Maes

Archiefvormer: onbekend

Ambassadeur: Kenneth Ponsaers - Frank Peeters

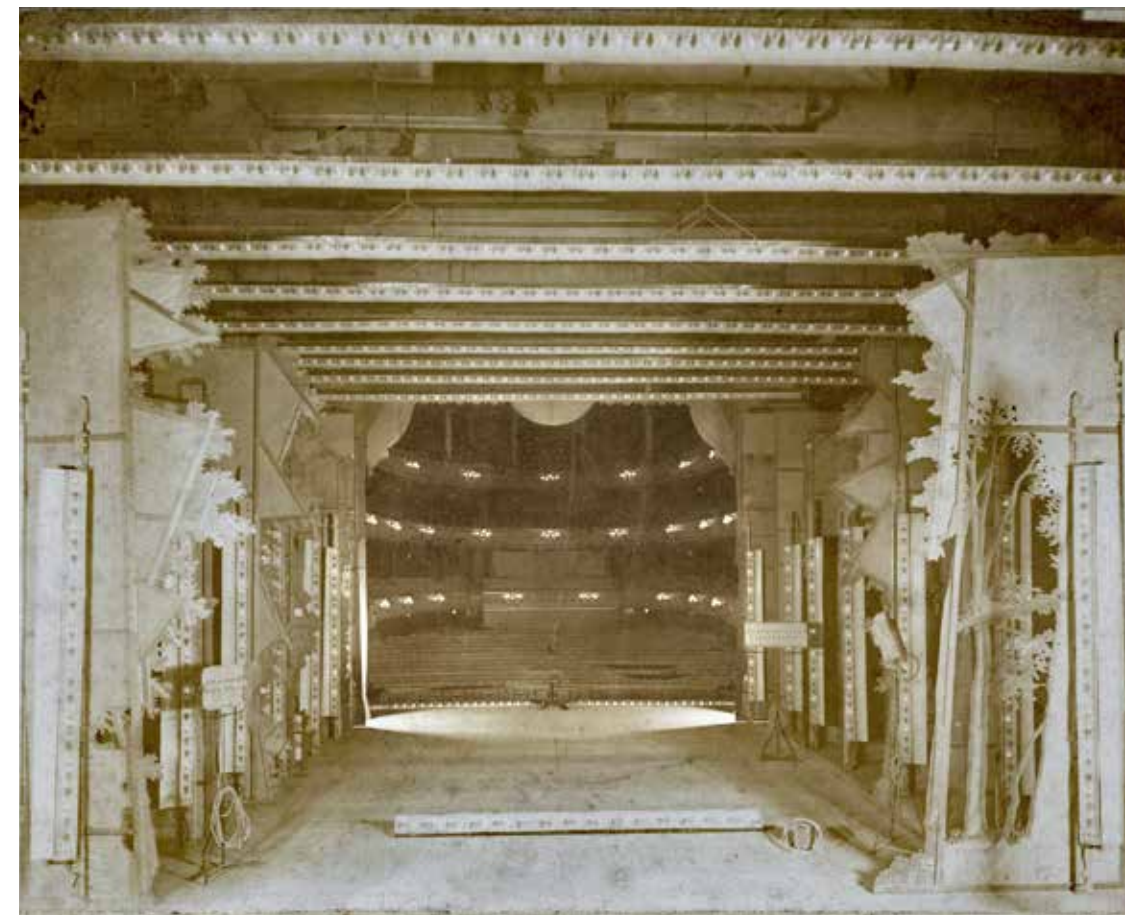

10 Achter de schermen van een schouwburg

Deze foto geeft een kijk achter de schermen van een schouwburg uit de 19e eeuw. Opvallend is de toneelverlichting. Een fraaie en zeldzame illustratie van lichttechniek uit de vroege 20^e eeuw. Negen horizontale rijen lampen *hersen*, uit het Frans 'les herse's', hangen boven het podium. De schermverlichting bestaat uit verticale rijen lampen die zich links en rechts tussen de coulissen en schermen bevinden. Bij de orkestbak, achter het souffleurshokje is het voetlicht zichtbaar. Verscholen achter de coulissen en schermen was de scèneverlichting vanuit de zaal niet te zien.

Niet zo heel lang voor de foto genomen werd (1910), werd de gasverlichting van de Antwerpse schouwburgen vervangen door elektrische verlichting. Dat was in 1903 en 1904. Voorloper op dit vlak waren enkele Londense theaters die al in het begin van de jaren 1880 op elektriciteit overschakelden en de Parijse Opera waar in 1887 de gaspitten door elektrisch licht werden vervangen. In tegenstelling tot wat men zou vermoeden, viel dit niet bij alle toeschouwers in de smaak. Vooral in de beginperiode was er nogal wat gemopper op het koude witte licht in vergelijking met de warme gloed van het gaslicht.

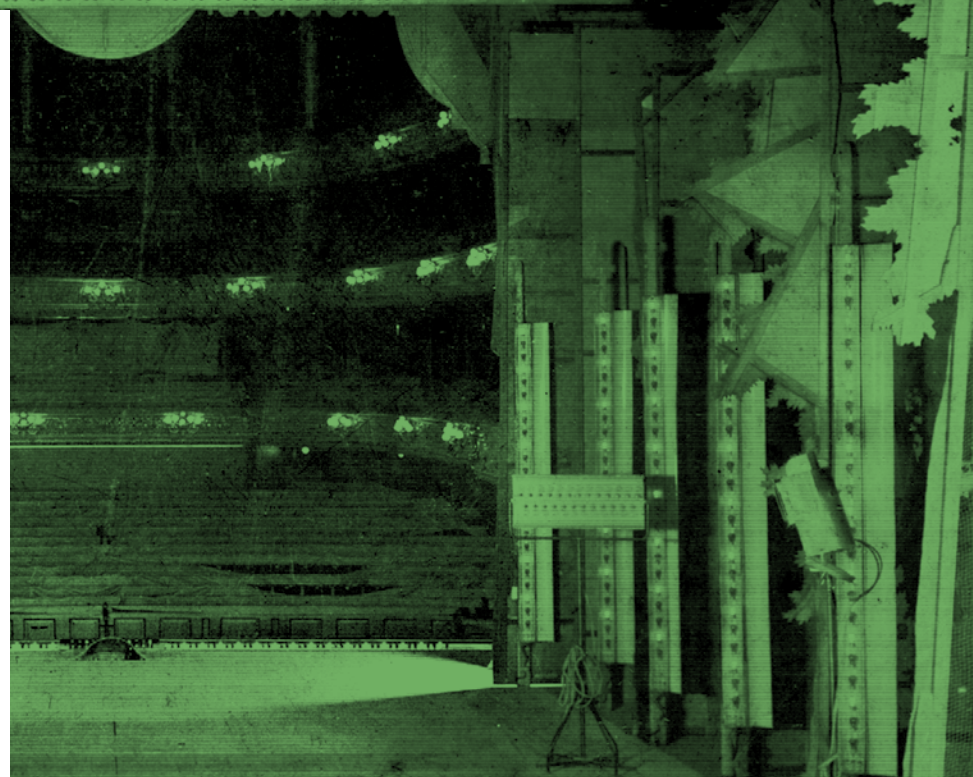
Links en rechts zijn decoronderdelen te zien van een bos of een tuin. Ze zijn verstevigd met latwerk. Bovenaan de toneelmond, net onder de *hersen*, is een groot deel van de achterkant van het lambrekijn zichtbaar, eveneens met latwerk verstevigd. Het decor wortelt nog volledig in de oude traditie van het zogenaamde coulissendecor. Hierbij werd het decor gevormd door links en rechts (in theatertaal: *jardin* en *cour* gezien vanuit de zaal) schermen of coulissen achter elkaar te plaatsen, aangevuld met friezen, decorstukken die verticaal het bovenste gedeelte van het decor vormden, bv. boomkruinen, een kerkgewelf of de zoldering. Het geheel werd afgesloten met een achterdoek dat over de hele breedte van het toneel hing. Achter ieder scherm en iedere fries werd verlichting aangebracht die het daaropvolgende verlichtte tot aan het achterdoek. Bedoeling was een diepteperspectief te creëren dat ideaal werd waargenomen vanaf de centrale loges achteraan, de zogenaamde *place du prince*. De schermen stonden op zogenaamde coulissenwagentjes die in het ondertoneel op rails schaaarsgewijs over en weer konden worden gereden om zo de decorwisselingen uit te voeren: de ene coulisse verdween en de andere verscheen.

De decorateurs waren in deze tijd in de eerste plaats vaklui, leveranciers bij wie men decors bestelde zoals men een pak zou bestellen bij de kleermaker. Het zou nog vele decennia duren vooraleer de schermenschilders scenografen in de moderne betekenis van het woord zouden worden: ontwerpers van de theatrale ruimte op maat van die ene productie, in nauwe samenwerking met de regisseur en zijn opvatting van het stuk. Voor de Nederlandse Schouwburg aan de Kipdorpbrug werden er bij het Antwerpse atelier van Célos en Bernier een reeks type-decors besteld waarbij het bestek, *le cahier des charges*, zich beperkte tot het opsommen van het type, bv. *une forêt, une place publique* en enkele rudimentaire technische aanwijzingen, bv. *un jardin avec accessoires, comprenant un rideau (een achterdoek), huit appliques, un pavillon & fleurs*. De concrete uitwerking werd overgelaten aan het vakmanschap van de decorateurs. Wel was het zo dat er eerst maquettes werden gemaakt die aan de klant ter goedkeuring werden voorgelegd.

De toneelzaal op de achtergrond is minder scherp en daardoor minder gedetailleerd. De drie balkons zijn voorzien van verlichting (*appliques*). Tussen het parterre en het eerste balkon, en tussen het eerste balkon en tweede balkon hangen doeken die iets verbergen. De zitplaatsen zijn bedekt met dekdoeken tegen stof.

Welk theater dit is, is niet met zekerheid te zeggen. De Bourla is het zeker niet. Bepaalde karakteristieken van deze schouwburg zijn op deze foto afwezig. Of het de Vlaamse Schouwburg (Huurschouwburg, Jeugdtheater) is aan de Kipdorpbrug, die in 1960-1961 werd gesloopt, kan ook niet met zekerheid gezegd worden. Er zijn wel gelijkenissen. Door te weinig detail en scherpote ontbreekt betrouwbaar vergelijkingsmateriaal.

Welk theater dit is, is niet met zekerheid te zeggen. De Bourla is het zeker niet.

Normaliter had de fotograaf enkel oog voor de rijkversierde zaal en het al even opgesmukte publiek. Foto's, zeker van voor de Eerste Wereldoorlog, die tonen wat er achter de decors en in coulissen te zien is, zijn zeer uitzonderlijk. Dit is zo'n foto. Als onderzoeker van de Vlaamse Schouwburg is dit een terecht topstuk.

Archiefpaspoort

Inventarisnummer: FOTO-GF # 547

Datering: 1910

Situering: Fotoverzameling

Archiefvormer: onbekend

Ambassadeur: Kenneth Ponsaers - Frank Peeters

11 Verdwenen iconisch pand

De beeldbank van het stadsarchief Antwerpen bevat een enorme hoeveelheid beeldmateriaal. Daaruit één foto kiezen is onbegonnen werk. Welke criteria kunnen daarvoor immers gelden, tenzij persoonlijke voorkeuren en interesses?

Laat ik de stelling poneren dat een foto een bijzondere waarde heeft als ze bv. een zicht toont dat nu niet meer te zien is, als er weinig of geen foto's van die plaats bestaan, als het gefotografeerde gebouw of landschap merkwaardig is en als er over het gefotografeerde heel wat te vertellen valt.

Al deze voorwaarden zijn vervuld bij de geselecteerde foto. Als je niet naar het straatnaambord van de Vlasmarkt kijkt, is het zeer moeilijk om het gebouw te identificeren. Het pand Hoogstraat 39 bestaat immers niet meer: het werd rond 1936 vervangen door een gebouw in Nieuwe Zakelijkheid dat een heel ander uitzicht heeft.

Het vroegere pand, met de huisnaam *Gulden Bot*, is een monumentaal 16e-eeuws hoekhuis dat door zijn diepte ettelijke

meters van de hoek met de Reyndersstraat inneemt. De trapgevel aan de Hoogstraat is versierd met fialen of pinakels en lijkt wat op het pand Oude Koornmarkt 42, een al even opvallend pand. Voor de afbraak vormde de *Gulden Bot* samen met zijn tegenhanger de *Gulden Greffoen* (Hoogstraat 37, niet afgebroken maar gerestaureerd) de toegang tot de Reyndersstraat.

Samen vormden ze maar een klein onderdeel van de straat waar bij uitstek lakens werden verkocht, getuige daarvan de vele hallen-huisnamen in de buurt (*Halle van Armentières*, *Halle van Lier* en *Turnhout* en *Halle van Nyeuwerkercken*).

Zeer merkwaardig is dat notaris Ketgen in zijn wijkboek op het folio over de *Gulden Bot* (PK # 2263, f° tussen 512 en 513) een *extract uit den boeck* (een deel van de boekhouding, waarschijnlijk) van *Thilleman Kessel* vermeldt. Thilleman Kessel schrijft er dat Heynrich en Gertruyt van Ghynkel, de ouders van zijn vrouw, in april 1538 stierven en hem en zijn vrouw het huis *Den Bot* achterlieten. Daarop volgt de vermelding (zie afbeelding p. 55): “*Soe heb ic Thilleman van Kessel a° 1540 den ouden Bot*

Het pand werd rond 1936 vervangen door een gebouw in Nieuwe Zakelijkheid dat een heel ander uitzicht heeft.

De Gulden Bot op de hoek van de Hoogstraat en de zuidelijke Reyndersstraat (GP # 53)

afgeworpen ende vander gront op getymmert ende daerop gemaect dry steene huysen oft wooninge". De reden waarom de oude Bot werd gesloopt, is niet onmiddellijk duidelijk, maar omdat er in de zin drie *stenen* huizen worden vermeld, is het enigszins aannemelijk dat de oude Bot (gedeeltelijk) uit hout was opgebouwd. Het nieuw huis wordt trouwens *vander gront op getymmert* – het is dus een volledige nieuwbouw...

Daarop volgen bepalingen over gemeenschappelijke muren met de bureen. Er wordt zelfs een gaanderij vermeld, die nu nog (half) bestaat en vervolgens vermeldt Ketgen een ander boeck, waar op folio 1 te lezen staat (zie afbeelding hiernaast): "1539 a[nno] d[omini] 2 mert op eenen dysdach begonst me[t]ten te metsen mijn huys den Bot genampt, van aenden hoeck legde Cornelis mijn sone den eersten steen, ghaf eene phls gulden en 4 st. waeren de metseren, Gielis ende Martyn. Soe hebbe mij die huysen ghekost van maken van nu tot achter tot aen dat houten huys, met reparatie van binnen en buyten in als £ 1175 : 7 : 3."

Dit unieke document levert dus een zeer precieze datum op voor de eerste steenlegging van het huis, en preciseert zelfs de naam van wie deze eerste steen legde: Cornelis van Kessel.

De eigenaars zijn gekend, het betreft een geërfd gebouw, waarschijnlijk gedeeltelijk in hout opgetrokken, de precieze bouwdatum van het nieuwe huis is gekend, zo ook de voornamen van de metsers en hoeveel het gekost heeft. Een mooie foto van het huis in 1539 toont het uitzicht. Al is het pand verdwenen, via archiefonderzoek komt het opnieuw tot leven, tot in de details.

Archiefpaspoort

Inventarisnummer: GP # 53

Datering: 19e of 20e eeuw

Situering: Modern archief

Archiefvormer: onbekend

Ambassadeur: Marc Hendrickx

Detail uit Wijkboek Ketgen (PK # 2263,
f° tussen 512 – 513)

Soe heb ic Thilleman van Kessel an. 1540. den anden bot afgelwoorpen. En
Vandig graont op getimmerd. En daer op gemaect dry steene huysen oft
Wooninge.

1539. adi. 2. mert. op eend dysdach begonst metten te metten my huys den bot
genampt. Voor aen den hoeck legde Cornelis my sone den eersten steen, ghat
wre phls. guld. En 4. st. Waeren de metseren, Gielis en Martyn.
Soe hebben my die huysen ghekost van maken van voer tot achter tot aen
dat houten huys, met reparatie van binnen en buyten in als £ 1175 : 7 : 3.

12 Een huis op het Zuid

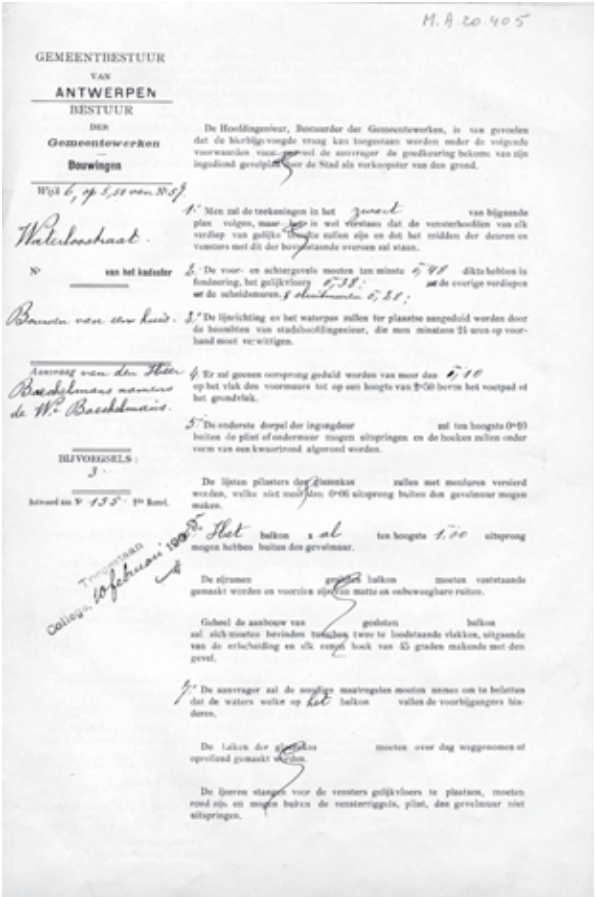
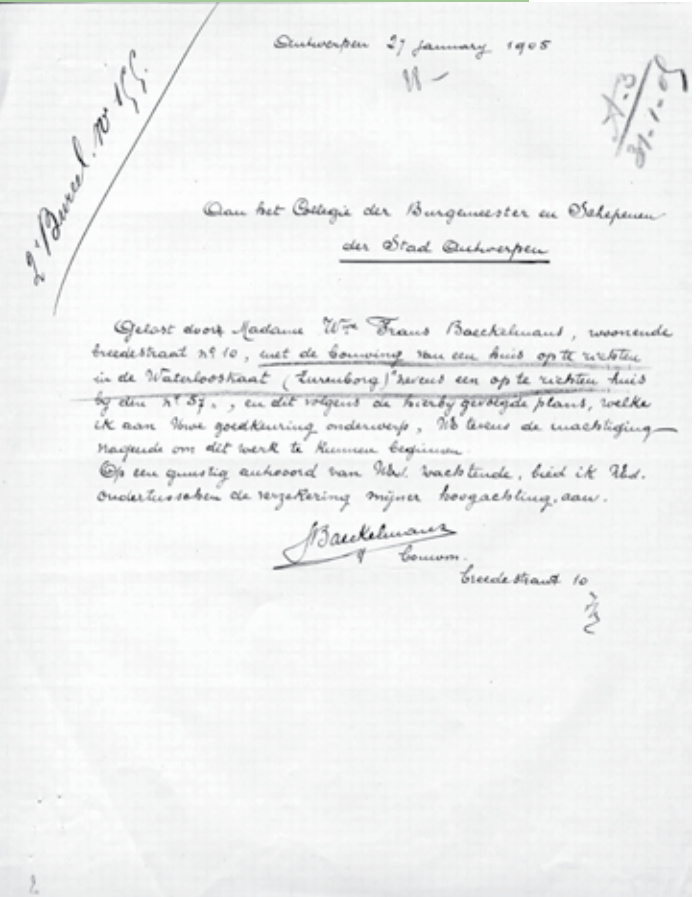
1905 # 155
links: brief
rechts: advies

Op 27 januari 1905 richt architect J. Baeckelmans zich met een bouwaanvraag tot het college van burgemeester en schepenen van de stad Antwerpen. De weduwe van bouwmeester Frans Baeckelmans heeft hem voor die opdracht aangesteld. Ze vragen toestemming “een huis op te richten in de Waterloostraat (Zurenborg) nevens een op te richten huis bij den n° 57”. De vergunning volgt snel. Het grote burgerhuis staat er nog, op nummer 49, en valt op door de helblauwe tegeltafels die de art-nouveauegevel sieren.

Voor ik in 2013 begon aan de herinventarisatie van het bouwkundig erfgoed in Zurenborg, was architect Joseph Baeckelmans in de vergetelheid geraakt. Zijn naam was niet geregistreerd in de inventarisdatabank van het agentschap Onroerend Erfgoed, die nochtans bijna achtduizend namen bevat van bouwmeesters, architecten en aannemers in Vlaanderen. Het bouwdoossier voor de woning in de Waterloostraat 49 wekte hem weer tot leven.

Het bouwdoossier voor de woning in de Waterloostraat 49 wekte Joseph Baeckelmans weer tot leven.

De brief in het bouwdoossier 1905 # 155 licht meteen een tip van de sluier. Het valt op dat opdrachtgever en ontwerper familienaam en adres delen. De weduwe van Frans Baeckelmans en haar architect J. Baeckelmans wonen beiden in de Bredestraat 10 in Antwerpen. Een moeder-zoon-relatie lijkt een evidentie. Als vader Frans de bekende architect zou zijn, was het plaatje helemaal compleet.

Moeder Baeckelmans investeert in een trendy buurt en is daarmee een goede pr-dame voor haar zoon.

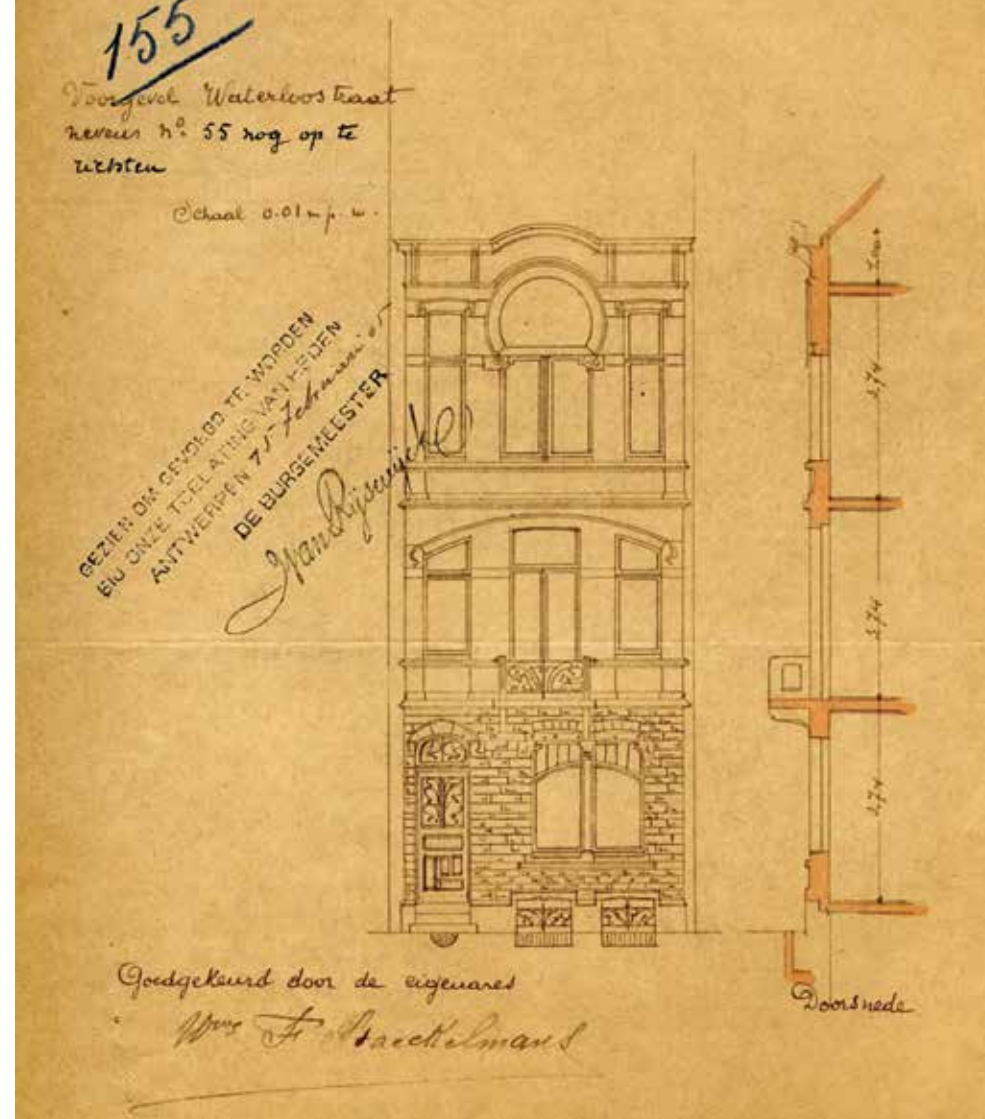
Ik nam er het dossier over de grafkelder van de architect Frans (François) Baeckelmans bij, ook bewaard in het Stadsarchief. Samen met Louise Van Meerbeeck had hij twee kinderen, waarvan één met de naam Joseph. De onbekende architect J. Baeckelmans is dus de zoon van de bekende architect Frans en neef van architect Louis Baeckelmans.

Frans en Louis Baeckelmans zijn grote namen in de Antwerpse architectuurgeschiedenis. De broers deelden een praktijk en realiseerden kleppers als de neogotische Sint-Amanduskerk (1869-74) en het Gerechtshof (1871-74) op de Britselei. Frans leidde van 1890 tot 1896 de restauratiewerken van de Antwerpse kathedraal en doceerde architectuur aan de Antwerpse academie. Zoon Joseph was pas vijftien als zijn vader stierf. Zijn oom had hij nooit gekend. En toch trad hij in hun voetsporen, zowel met zijn voorliefde voor rijk gedecoreerde ontwerpen als met zijn cliënteel, dat zich situeerde in de gegoede burgerij.

Joseph Baeckelmans is jong als hij in 1905 de woning voor zijn moeder bouwt in de Waterloostraat in Zurenborg. Net 23 jaar.

Moeder Baeckelmans investeert in een trendy buurt en is daarmee een goede pr-dame voor haar zoon. Er volgen nog opdrachten in de wijk. Een grote eclectische hoekwoning in de Transvaalstraat bijvoorbeeld, die hij in 1908 mag ontwerpen voor de Naamlouze Maatschappij voor het Bouwen van Burgerhuizen in het Oostkwartier, de bouwmaatschappij die de motor was achter de ontwikkeling van Zurenborg. Dit huis kreeg in 1984 de status van beschermd monument. Het beschermingsdossier schrijft het pand toe aan een verkeerde architect: de handtekening op het plan werd ontcijferd als 'Braeckelmans', waardoor de link met de bekende architectenfamilie toen niet werd gemaakt.

De Eerste Wereldoorlog zorgt voor een abrupt en dramatisch einde van een bloeiende carrière. Betrapt op spionage, wordt Joseph Baeckelmans door een Duits tribunaal in Schaarbeek ter dood veroordeeld. Op 23 september 1915 krijgt hij in de gevangenis van Sint-Gillis de dood met de kogel. Zijn naam staat samen met die van 34 andere weerstandsliden op een gedenkplaat in het halfrond van de Belgische Senaat in Brussel.

1905 # 155
Plan gevel doorsnede

Archiefpaspoort

Inventarisnummer: 1905 # 155

Datering: 1905

Situering: Modern archief, Bouwdossiers

Archiefvormer: Stad Antwerpen

Ambassadeur: Elise Hooft

1905 # 155
Detail van vergunning

Stad Antwerpen.
GEMEENTEBESTUUR

2^e BUREEL.

Politie der Bouwingen.

N^r 18.

Volgnummer uit
het register 155

Het College van Burgemeester en Schepenen

Gezien het verzoekschrift ingediend door *Lm Baetelmans**Bruide st. 10 v. d. W. Baetelmans*

Gezien het verslag van den hoofdingenieur, bestuurder van stadswerken ;

Gezien de gemeentewet en de verordeningen van plaatselijke politie ;

Geeft oorlof

*tot het bouwen van een huis, wijk 6, Waterlo
st. of 550 van n. 57, onder de volgende voor-
waarden :*

1° Men zal de teekening in het *zwart* van bijgaande plan volgen ;

2° De voor- en achtergevels zullen ten minste *0m48* dikte hebben in fondeering, het gelijk-
vloers *0m38*, de overige verdiepen *0m28* en de scheidsmuren *0m28* en de scheidsmuren *0m28* ;

3° De lijnrichting en het waterpas zullen ter plaatse aangeduid worden door de agenten
van stadshoofdingenieur, die men 24 uren op voorhand zal moeten verwittigen ;

4° Er zal geen uitsprong geduld worden van meer dan *0m10* op het vlak des voor-
muurs tot op eene hoogte van *2m50* boven het voetpad of het grondvlak ;

5° De onderste dorpel der ingangsdur zal ten hoogste *0m10* buiten de plint of den
ondermuur mogen uitspringen en de hoeken zullen, onder vorm van eenen kwartcirkel
afgerond worden ;

6° De kelderopening in het voetsstuk des *vervolg* met
gesloten voor de *een* houten *permet* of *spaan* *gellie*
met *den* *aan* *gelijk* *tranch* *en* *der* *zijn* *geplaatst*
dat *men* *het* *ge* *kan* *weg* *van* *of* *bu*
waarts *sp* *tranch* *en* *der* *zijn* *geplaatst*

V.U. Inge Schoups
Oudeleeuwenrui 29, 2000 Antwerpen
Tel. +32 (0)3 338 94 11
Fax +32 (0)3 338 94 10

E-mail: stadsarchief@stad.antwerpen.be
Website: www.felixarchief.be
Forum: www.geschiedenisvanantwerpen.be

Teksten:
Gilberte Degueldre, Linda De Keuster, Marc Hendrickx,
Elise Hooft , Hugo Lambrechts-Augustijns, Kenneth Ponsaers,
Dries Vanthielen, Wim Verhaeghe, Edward Versin , Frank Peeters

Eindredactie:
Muriel Geel, Vanessa Van Hal, Elly van Oijen

Deze brochure is ook digitaal beschikbaar op www.felixarchief.be.

Vormgeving:
Android (Antwerpen)
www.android.be

Druk:
Drukkerij Geers Offset

Wettelijk depotnummer: D/2016/0306/64

